

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Гуманітарний факультет
Кафедра культурології та філософії

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «Аналіз особливостей сучасного українського фемінізму»

Виконала студентка VI курсу, групи МК-61
спеціальності 03 Культурологія
освітньо-професійної діяльності програми «Культурологія»
Видиборець Вікторія Валентинівна

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №4

Засідання кафедри культурології та філософії

Від 16 листопада 2020 року

Завідувачка кафедри:

доц. Петрушкевич М. С.

Керівниця – докторка філософських наук, доцентка

Петрушкевич Марія Стефанівна

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ФЕМІНІЗМ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ	6
1.1 SHEstory: історія виникнення жіночого руху	6
1.2 Витоки фемінізму в Україні	14
РОЗДІЛ II. F-WORD ПО-УКРАЇНСЬКИ: ФЕМІНІЗМ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	26
РОЗДІЛ III. ЧОМУ ЖІНКИ ПРОТЕСТУЮТЬ : ФЕМІНІЗМ ТА РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ.....	39
РОЗДІЛ IV. ЗНАЧЕННЯ ІНТЕРНЕТ-АКТИВІЗМУ ДЛЯ СУЧАСНОГО ФЕМІНІЗМУ	50
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Варто визнати, що проблема гендерної нерівності існувала завжди і скрізь, від племінного союзу до нації, що формується. У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціують у вигляді стандартних уявлень про моделі поведінки та особливості характеру, що відповідають поняттям «чоловік» і «жінка». Тобто про чоловіка говорять як про сильного, мужнього, того, хто не стежить за зовнішнім виглядом, обов'язково щось про спорт, емоційну стабільність та «годувальника своєї родини». Жінка ж сором'язлива, емоційно слабка, потребує захисту, «малює» свою зовнішність, не схильна досягати високих результатів і т. д. Тож люди жили довгий час, і, здавалося, не хвилювались з цього приводу, більше того, вважали це за єдиновірну модель поведінки.

Загальновизнаного визначення «фемінізм» не існує. Література налічує понад 300 тлумачень цього терміна. Ранні феміністки не вживали цього слова, але називали себе захисницями прав жінок. У науковому середовищі вперше цей термін використав французький теоретик-соціаліст Шарль Фур'є. Це було в першій половині XIX століття. Він писав про «нову жінку», яка братиме участь у змінах у соціальному житті і водночас у змінах у суспільстві, створених асоціацією та взаємністю. Фур'є був переконаний, що «розширення» прав жінок є головним джерелом соціального прогресу.

В Україні, як і у всьому світі, фемінізм набув поширення у другій половині XIX сторіччя. Жінки з вищих соціальних верств почали проголошувати несправедливість, яка існувала в сучасному суспільстві. Першими проблемами, на які вказували феміністки, були нерівність майнових та сімейних прав, недоступність професійної освіти, неможливість професійної самореалізації та відсутність політичних прав.

Жінки почали групуватися, писати та говорити про ці проблеми. Це був абсолютно нормальний процес – те саме відбувалося в Європі та в Північній

Америці. Тому не можна сказати, що фемінізм був «імпортований» в Україну – він мав своє коріння, своїх засновниць та лідерок думок: Наталію Кобринську, Ольгу Кобилянську, Лесю Українку.

Зараз ставлення до феміністичного руху в Україні є досить суперечливим. З одного боку, є багато учасників онлайн-кампаній та громадських акцій (наприклад, щодо квот для жінок у політиці), кількість феміністичних організацій збільшується і у Харкові навіть з'явився Гендерний музей. З іншого боку, не всі розуміють сенс фемінізму, часто доводиться чути, що всі вимоги цього руху досягнуті або недоречно піднімати цю тему під час війни. Отже, важливо говорити і досліджувати український фемінізм та процеси, що відбуваються у русі.

Метою нашого дослідження є аналіз особливостей українського фемінізму, його відмінностей від загальноєвропейського руху.

Відповідно до поставленої мети були сформовані наступні **дослідницькі завдання**:

- охарактеризувати поняття «фемінізму» та його змісту;
- визначення теоретичних основ вивчення феміністського руху;
- проаналізувати розвиток жіночого руху від його появи до сучасності;
- дослідити передумови і розвиток жіночого руху в Україні;
- охарактеризувати основні відмінності українського фемінізму.

Об'єктом нашого дослідження є феміністичний рух в Україні.

Предмет – особливості українського жіночого руху.

У контексті загальної методологічної бази дослідження використані такі принципи й методи пізнання, як системний підхід, який дозволив проаналізувати виділений об'єкт дослідження цілісно у всій його багатоаспектності культурних, історичних і соціальних проявів; історико-

логічний метод, що дозволив дослідити становлення і розгортання в науці підходів до проблеми розуміння жіночого руху.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали роботи можуть використовуватись студентами при вивченні загальних та спеціальних курсів у рамках вивчення культурології та гендерних студій.

Матеріали магістерської роботи можуть слугувати основою для розробки наукового дослідження порівняння концепту фемінізму в Україні та інших країнах.

Результати дослідження можуть бути використані при написанні наукових праць, монографій, підготовці навчальних програм, курсів та спецкурсів вищої школи з культурологічних дисциплін.

Структура магістерського дослідження обумовлена метою і дослідницькими завданнями і складається із вступу, чотирьох розділів, двох підрозділів, висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І. ФЕМІНІЗМ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ

1.1 SHEstory: історія виникнення жіночого руху

Термін «фемінізм» використовують для опису політичного, культурного чи економічного руху, спрямованого на захист прав жінок та їх становища у соціумі. Фемінізм включає політичні та соціологічні теорії та філософії, що стосуються питань гендерної різниці, а також рух, який виступає за гендерну рівність жінок та кампанії за їх права та інтереси. Хоча терміни «фемінізм» і «феміністки» отримали широке вживання лише в 1970-х роках, вони вже використовувались у публічній мові набагато раніше: наприклад, Кетрін Хепберн говорить про «феміністичний рух» у фільмі «Жінка року» 1942 року.

Загальноприйнято говорити про три хвилі сучасного фемінізму, однак єдиного думки щодо того, як охарактеризувати ці три хвилі чи що робити із жіночими рухами до кінця ХІХ століття, мало. Також ускладнює класифікацію, так звана, четверта хвиля – досі немає одноголосності щодо того чи виділяти її взагалі і, якщо так, то звідки починати відлік.

Деякі дослідники прагнули знайти коріння фемінізму у Стародавній Греції з Сапфо або у середньовічному світі з Хільдегардою Бінгенською, Крістін де Пізан та ін. Безумовно, Олімпія де Гуж та Мері Волстонкрафт – праматері сучасного жіночого руху. Усі ці жінки виступали за гідність, розум та основні людські права для жінок.

Знаковим твором, що критикував патріархальний устрій стала «Декларація прав жінки і громадянки» Олімпії де Гуж. У ній авторка вимагає базових прав для жінок – права на свободу, власність та безпеку. Прогресивними на той час були заклики до однакового з чоловіками доступу до державних посад та громадської діяльності. Одним з найцінніших прав Олімпія де Гуж називає право на вільне висловлення думок. Уже крилатою стала фраза

«Жінка може зійти на ешафот, отже, вона може зійти й на трибуну». Зрештою, сама авторка Декларації за свої погляди поплатилася головою.

У 1792 році Мері Волстонкрафт у своїй праці «На захист прав жінки» стверджує, що світ створено тільки задля зручності та задоволення чоловіків. Також у творі Волстонкрафт критикує методи виховання дівчат (мінімізація контактів із суспільством, постійний контроль батьком/чоловіком, материнство як ціль). Будучи теоретикою нею ліберальних ідей, вона полемізує з Руссо. «Руссо заявляє, що жінка ні на мить не повинна відчувати себе незалежною, що нею повинен керувати страх проявити свою природну хитрість, щоб зробити її кокетливою рабинею, більш привабливим об'єктом, милою супутницею для чоловіка, який вирішить розслабитися» [19, с. 20].

Однак лише наприкінці XIX сторіччя зусилля, спрямовані на забезпечення прав жінок, об'єдналися у чітко визначений та самосвідомий рух, а точніше у ряд рухів.

Першу хвилю фемінізму окреслюють кінцем XIX – початком XX століття, виходячи із середовища міського індустріалізму та ліберальної соціалістичної політики. Основною метою було відкриття можливостей для жінок, акцентуючи на виборче право. Хвиля офіційно розпочалася під час конференції в Сенека-Фолс у 1848 р., коли триста чоловіків і жінок виступили за рівність. Елізабет Кейді Стентон підготувала Декларацію Сенека-Фоллс, де виклала ідеологію та політичні стратегії нового руху: «...Ми вважаємо ці істини самоочевидними: що усі чоловіки та жінки були створені рівними; що вони наділені своїм Творцем певними невід'ємними правами; що серед них — життя, свобода і прагнення до щастя; що для забезпечення цих прав укладено уряди, що виводять свої повноваження за згодою про управління. ... Історія людства — це історія повторюваних ушкоджень та узурпації з боку чоловіка до жінки, прямо націлена на встановлення абсолютної тиранії над нею.» [22].

Особливий акцент у Декларації робили на правовій доктрині, яка розглядала майно, заробітну плату, тіло та дітей заміжньої жінки як власність її чоловіка, доступну для використання ним як завгодно. Тобто, давала чоловікам повний контроль – від фінансів та місця проживання до побиття дружин та згвалтування в шлюбі.

Ці активістки не розглядали виборче право як єдину ціль чи, навіть, головну. Сукупність несправедливості подружнього права, расизму, економічного гноблення та сексуального насильства була більш важливими у їх баченні.

На ранніх стадіях фемінізм був взаємопов'язаний із аболіціоністським рухом і давав голос таким відомим активісткам, як афроамериканка Сожурне Трус із її гаслом «А я не жінка?». Тогочасне американське суспільство бачило, що жінки діють дуже «не по-жіночому» (публічні виступи, демонстрації та подальші ув'язнення), що кидало виклик «культу домашнього господарства». Дискусії щодо голосування та участі жінок у політиці призвели до вивчення відмінностей між чоловіками та жінками. Частина активістів стверджували, що жінки морально перевершують чоловіків, і тому їх присутність у громадянській сфері покращить громадську поведінку та політичний процес.

Хоча американські жінки ніколи не були єдиною політичною силою, деякі почали рано працювати над расовими та класовими напрямками для вирішення спільних проблем. До громадянської війни жінки-аболіціоністки допомогли побудувати перший міжрасовий американський рух за соціальну справедливість. Ще в 1848 році, коли делегати конференції у Сенека-Фолс закликали отримати доступ до освіти та професійної кар'єри, жінки робочого класу вже розпочали боротьбу за справедливу, рівну заробітну плату та робочі місця, вільні від сексуального домагання.

Загалом перша хвиля фемінізму тривала від 1830-х та приблизно до Другої світової війни. Саме в цей період жінки більшості країн західного світу

досягли основної цілі – виборчого права. Хоча жінки деяких країн отримали це право набагато пізніше (Швейцарія – 1971, Ліхтенштейн – 1984; загалом найпізніше – Саудівська Аравія – 2011) [24].

Друга хвиля розпочалася в 1960-х і продовжилася в 90-х. Ця хвиля розгорнулася в контексті антивоєнного руху та руху за громадянські права та зростаючу самосвідомість різноманітних груп меншин у всьому світі. Нові ліві були на підйомі, і голос другої хвилі був все більш радикальним.

«Особисте – це політичне» – саме цим гаслом керувалися феміністки другої хвилі, які підіймали питання сексуальності та домашнього насилля. Активістки все більше заглиблюються у боротьбу з насильницькими практиками щодо жінок: від «убивств честі», жіночих обрізань та каменування до сучасної косметичної індустрії.

У своєму есе Керол Ганіш заявляє, що «одна з перших речей, які ми виявляємо, це те, що особисті проблеми – це політичні проблеми. Наразі немає персональних рішень. Для колективного рішення існує лише колективна дія. ... Мене змусили зняти рожеві окуляри і зіткнутися з жахливою правдою про те, наскільки похмурим є моє життя як жінки» [25].

Нова хвиля фемінізму вміщала у себе все – від лобістських кампаній до шелтерів для жінок та видавничих компаній. Її загальнодоступність варіювалась від неформальних груп багатих заміжніх жінок до лесбійських колективів. Багато найважливіших перемог відбувалися на робочих місцях та в сім'ях, де жінки виступали за зміну гендерного розподілу праці та в особистій боротьбі за входження в традиційні чоловічі «заповідники» – від будівельних майданчиків та вугільних шахт до юридичних та інженерних шкіл. Зрештою, друга хвиля фемінізму стала найбільшим і найтривалішим з усіх рухів, що тягнеться у двадцять перше століття. Мабуть, не дивно, що це викликало найглибший спротив навіть серед самих жінок. Можливо, він не включав усіх жінок – це майже неможливе завдання – але жіночий рух приніс очевидні

переваги для всіх. Найкращі робочі місця вже не можна було рекламувати як «чоловічі»; жінок не можна було звільнити, оскільки вони були одружені або перевищили певні вікові обмеження, або відмовити їм у кредитуванні просто тому, що вони жінки; чоловіки більше не мали законного права гвалтувати своїх дружин; відкриті сотні притулків та кризових центрів для жертв насилля.

У той же час друга хвиля відома своєю критикою серед різних течій. Так, найбільшій критики зазнає ліберальний фемінізм. Зокрема белл гукс наголошує на ігноруванні небілих і бідних білих жінок. «Вони не розповідають як справді бути служницею, нянею, робітницею заводу, клеркинею або повією, а не домогосподаркою середнього класу» [12, ст. 6].

Також белл гукс стверджує, що центральним положенням феміністичної думки було твердження, що «всі жінки пригноблені». Воно передбачає, що жінки мають спільне життя, що такі фактори, як клас, раса, релігія, сексуальна орієнтація тощо не створюють різноманіття досвіду, який визначає, наскільки сексизм буде гнітючою силою в житті окремих жінок. Сексизм як система домінування інституціоналізований, але він ніколи не визначав абсолютним чином життя всіх жінок у суспільстві. Бути пригнобленим означає відсутність вибору. Це основна точка контакту між пригнобленим і пригнічувачем.

Багато жінок не приєднуються до організованого опору проти сексизму саме тому, що сексизм не означав абсолютної відсутності вибору. Вони можуть знати, що їх дискримінують за ознакою статі, але вони не ототожнюють це з гнобленням. За капіталізму патріархат побудований таким чином, що сексизм обмежує поведінку жінок в деяких сферах, навіть якщо свобода дозволена в інших сферах. Відсутність крайніх обмежень змушує багатьох жінок ігнорувати сфери, в яких їх експлуатують або дискримінують: це може навіть змусити їх уявити, що жодна жінка не зазнає утисків.

Також гукс зазначає, що привілейовані феміністки, в основному, не можуть говорити з різними групами жінок, оскільки вони або не розуміють

повністю взаємозв'язку статі, раси та класового утиску, або відмовляються сприймати цей взаємозв'язок серйозно. Феміністичний аналіз жіночого життя, як правило, фокусується виключно на статі та не забезпечує надійної основи, на якій можна будувати феміністичну теорію. Він відображає домінуючу тенденцію західних патріархальних умів містифікувати жіночу реальність, наполягаючи на тому, що стать є єдиною визначальною рисою жінки. Звичайно, жінкам, які не зазнають расового чи класового гноблення, було простіше зосередитись виключно на статі. Незважаючи на те, що соціалістичні феміністки зосереджуються на класі та статі, вони, як правило, відкидають расу або роблять твердження, визнаючи, що раса важлива, а потім продовжують пропонувати аналіз, в якому раса не враховується [12, ст. 26].

У контексті «особисте – це політичне» частина жінок вагаються ідентифікувати себе як феміністок, адже це, ніби, перетягує ковдру з інших видів пригноблення, роблячи акцент лише на статі і не враховуючи клас чи расу.

Завдяки винесенню на загальне обговорення приватних питань, для другої хвилі фемінізму характерним є активне обговорення гендерного насилля (насилля над жінками на підставі їх гендеру), яке раніше здебільшого замовчувалося або й взагалі вважалося законним.

Одним із здобутків другої хвилі можемо назвати шведську модель боротьби з проституцією. Більшість феміністок у політичних партіях Швеції мали більш-менш одностайну підтримку в тому, що сприймали проституцію як патріархальний гніт жінок. Думки розійшлися щодо того, як вирішити це питання: декриміналізацією, криміналізацією обох сторін чи криміналізацією клієнтів. Три дискусії щодо проституції у Швеції привели до прийняття у 1999 році закону, що криміналізує плату за секс, а не саму проституцію. Закон став, свого роду, унікальним, адже завдяки ньому проституція законодавчо визнана однією з форм насильства проти жінок, тому злочин полягає в оплаті клієнта за секс. Слідом за Швецією такі ж закони впровадили ще низка країн.

Політологиня та активістка Клер Снайдер зазначає, що у феміністок третьої хвилі немає зовсім іншого набору питань чи дилем і рух, по суті, не є бунтом чи запереченням другої хвилі. Що насправді відрізняє третю хвилю від другої – це тактичний підхід, який вона пропонує до деяких глухих кутів, що склалися в рамках феміністичної теорії у 1980-х [19].

Тобто фемінізм третьої хвилі робить три важливі тактичні кроки, які відповідають на низку теоретичних проблем в рамках другої хвилі. По-перше, у відповідь на крах категорії «жінки», третя хвиля висуває на перший план особисті наративи, що ілюструють міжсекційну та багатоперспективну версію фемінізму. По-друге, як наслідок підйому постмодернізму, третя хвиля охоплює багатоголосність над синтезом та дії над теоретичним обґрунтуванням. Нарешті, у відповідь на роздвоєність війни статей, фемінізм третьої хвилі наголошує на всеохоплюючому та несудимому підході, який відмовляється контролювати межі феміністичної політики. Іншими словами, фемінізм третьої хвилі відкидає великі розповіді про фемінізм, який діє як герменевтика критики в широкому діапазоні дискурсивних місць, і замінює спроби єдності динамічною та привітною політикою коаліції.

Феміністки третя хвиля бажають власної версії фемінізму, яка відповідає їх різному суспільному контексту та певному набору проблем, з якими вони стикаються. Наприклад, сьогодні молоді жінки стикаються зі світом, колонізованим засобами масової інформації та інформаційними технологіями, і вони вважають себе більш свідомими та обізнаними у медіа, ніж феміністки попереднього покоління. Багато текстів третьої хвилі наголошують на важливості культурного продукту та критики, приділяючи особливу увагу жіночим поп-іконам та індустрії краси, а не традиційній політиці як такій [11].

Хоча кожне покоління за визначенням стикається з новим історичним контекстом, цього не достатньо для проголошення нової хвилі фемінізму. Наша насичена медіа культура закликає приділяти більше уваги культурній критиці, але фемінізм другої хвилі також прислухався до культурних традицій,

протестуючи проти конкурсу «Міс Америка» та, наприклад, створюючи жіночі музичні фестивалі. Насправді фемінізм другої хвилі включав цілий напрямок, присвячений культурному фемінізму. Більше того, фемінізм другої хвилі все ще існує, і, розуміння жінкою того, що означає фемінізм, має більше спільного з тим, де і коли вона увійшла в дискурс, ніж з роком її народження.

Girl power або культура дівчат є центральним, проте суперечливим, напрямком третьої хвилі. Його прихильниці стверджують, що «наші бажання – це не просто мінні пастки, встановлені патріархатом» [9, ст 3]. Так звана, культура дівчат охоплює табуйовані символи жіночої інкультурації – ляльки Барбі, макіяж, модні журнали, високі підбори – і заявляє, що їх використання не є для нас чимось, що нам нав'язали. Використання макіяжу не є ознакою прагнення до чоловічих поглядів; це може бути проявом усвідомлення власної сексуальності (на протигагу сексуалізації з боку чоловіків), іронією, протестом або просто прикрашанням свого обличчя без додаткових підтекстів.

Однією з особливостей третьої хвилі є дискусії між феміністками різних течій. Так, вищезгадану думку про girl power або культуру дівчат активно критикують представниці радикального фемінізму. Радикальний фемінізм визнає макіяж продуктом гендеру (жіночим обов'язком) та індустрією краси, якою керують чоловіки, та яка розповсюджує сконструйовані патріархатом стандарти краси, нав'язані жінкам, аби косметичні компанії могли заробляти гроші (як система пригнічення вразливого класу – жінок – у патріархаті та капіталізмі). Також «ритуали краси» слугують інструментом патріархату, який придушує самоцінність жінок і нав'язує, що їх важливість вимірюється лише тим, як вони виглядають.

Загалом сучасний фемінізм продукує безліч дискусій з гострих питань та намагається переосмислити і деконструювати усталені поняття. З цього виходить, що у своєму акценті на дестабілізації фіксованих визначень гендеру та відмову від унітарних понять «жінка» та «фемінізм» фемінізм третьої хвилі чітко інформується і, власне, формується постмодерністською теорією, а також

іншими антифундаменталістськими дискурсами, такими як постколоніалізм та постструктуралізм. Феміністичні ідеї третьої хвилі про ідентичність охоплюють поняття суперечності, множинності та двозначності, спираючись на критику постмодерністської теорії ідей про єдине Я і взаємодію з плавним характером гендеру та сексуальної ідентичності.

Загалом особливість розвитку феміністичного руху у тому, що не можна провести чітку межу між хвилями. Наприклад, третя не замінила повністю другу, а розвивається паралельно із нею.

1.2 Витоки фемінізму в Україні

На перший погляд, фемінізм ніби відігравав незначну роль в українській історії. Як ідеологія, що виступає за визволення жінок, фемінізм, як правило, викликає скептичні реакції, майже так само, як націоналізм викликає зітхання та здивування у багатьох громадян держав, що не відчували імперіалістичний вплив і сприймають свою національну самосвідомість як належне і вважають сучасне прагнення інших до національного самоствердження культурним та політичним інфантилізмом.

Більш пильний погляд на фемінізм виявляє подібність між фемінізмом та націоналізмом. Обидва висловили важливість організації – України чи жінок, – існування якої як дійсного та відокремленого класу було поставлене під сумнів. І українцям, як нації, і жінкам доводилося виправдовувати своє прагнення автономії в політичних та соціальних системах, які відводять їх на підлеглі посади. Обоє зіткнулися з подібними проблемами: відсутністю інституційної бази, звинуваченнями в егоїстичній виключності та звинуваченнями в дріб'язковості. Інструменти просування обох ідеологій часто обмежувались лише освітою та літературою. Основним питанням обох було те, як досягти

автономії та законної власної гідності та як досягти певної індивідуальної незалежності.

Українські жінки допомогли створити національно обізнану світську інтелігенцію. Але в умовах відвертих політичних та національних репресій, порушень основних прав людини українські жіночі організації вважали, що відстоювання прав нації має бути їх першочерговим завданням. Для будь-якого українця у Російській імперії у XIX столітті бути українцем означало бути прихильним до ідеології, яка забезпечувала підтримку російського царизму та свідомо сприймала прогресивний світогляд. Більшість українських патріотів були прогресивними у своєму світогляді та демократичними у своїх політичних поглядах. Визнання базової рівності чоловіків та жінок було невід'ємною частиною їхньої орієнтації.

Від українського жіночого руху не очікувалося розробки певної ідеології та створення дискурсу. Натомість вони сконцентрувались на підході «невеликих здобутків», роблячи те, що більш актуально та потрібно. Неможливість надати ідеологічне обґрунтування своєї роботи не завдало їм шкоди, але відсутність більш широких наслідків фемінізму змушувало їх недооцінювати важливість власної праці. Деякі українки-активістки жіночого руху навіть заперечували, що є феміністками, оскільки ототожнювали фемінізм із вузьким політичним лібералізмом.

Хоча статева рівність сприймалася як само собою зрозуміле в українському патріотичному середовищі, проте протекційне ставлення всередині неї до жінок все ж виявлялося. Одночасно жінки применшували свою власну важливість і віддавали вирішальне право голосу чоловікам, навіть у визначенні ролі жінки.

Зрештою, що ж саме входило у цю «роль жінки»? Марта Богачевська-Хом'як зазначає, що селянки ніколи не могли дозволити собі розкоші просто доглядати за чоловіками та дітьми. Вони також керували внутрішнім

господарством, працювали на полях, виконували додаткову роботу чи виготовляли ремісничі вироби, щоб доповнити сімейний дохід. На ранніх етапах індустріалізації трудова робота на полях була замінена настільки ж важкою роботою на фабриках, щоб заробити гроші [1, ст. 17].

Феміністична думка розрізняє чотири широкі соціально-психологічні історичні етапи. У добронзову добу вважали, що народження, лактація та здатність кровоточити без смерті надавали жінкам сили, достатньо загадкової для створення матріархальних систем. Пізніше ці сили, вже не таємничі, стали доказом нечистоти та слабкості жінок та виправдали їх підпорядкування. Ближче до наших років гендерна рівність була обмежена існуючими суспільними упередженнями. Отже, навіть коли була досягнута юридична рівність, жінки не могли її повною мірою використовувати, оскільки психологічні, біологічні та соціальні бар'єри, як правило, призводили до неефективності, тобто де-юре рівність є, але де-факто за неї до сих пір потрібно боротися.

Новий фемінізм шукає засобів, якнайкраще реалізувати потенціал як жінок, так і чоловіків, не вдаючись до примусу та насилля над людиною. Цей етап ґрунтується на здатності індивіда досягти почуття автономії, автентичності та власної гідності. Отже, одне з визначень фемінізму – це прагнення до індивідуальної автономії та спроба забезпечити об'єктивні умови для його реалізації [1, ст. 18]. І ця «зловісна» для деякої частини населення лібералізація – ніщо інше, як український «визвольний рух». Це означає законне прагнення до свободи, рівних можливостей та права на індивідуальну автономію.

Безумовно важливою для утвердження феміністичних ідей в Україні була література. Важливо зазначити, що перший і важливий феміністичний роман в українській літературі «Царівна» Ольги Кобилянської, опублікований у 1896 році, підкреслював досягнення особистої автентичності та автономії. Цей процес ускладнювався тим, що героїнею була жінка. Як жінці, якій відмовили в освіті та подорожах, Кобилянська більше усвідомлювала спонукання до

підкорення, що підстерігали жінок. Однак автономія не визначалася статтю її героїні.

Рівність жінок, зазвичай, швидше досягалася під час якоїсь серйозної кризи. Коли суспільству, як згуртуванню сімей, щось загрожує, кожен робить те, що потрібно робити, а не те, що звик робити. Протягом своєї історії Україна зазнавала практично безперервного тиску, що часто загрожувало самому її існуванню. Жінки у кризових суспільствах повинні були бути більш самостійними та незалежними, ніж жінки у стабільних суспільствах. Такі суспільства «на межі» характеризувались незалежністю, індивідуалізмом та анархією, атрибутами, які Україна демонструвала на всіх етапах свого включення до Російської імперії.

Ситуація в Західній Україні була дещо іншою. Після вісімнадцятого століття методи соціального контролю були більш тонкими. У політичному плані західноукраїнські території, особливо Галичина, були більш-менш у парламентській системі. Однак можливість легальної політичної діяльності для українців у XIX столітті не супроводжувалася емансипацією жінок. Дискримінація жінок призвела до створення перших українських жіночих організацій у 1884 р. І породила феміністичну літературу. Проблеми, порушені українськими феміністками майже сто років тому, залишаються актуальними і сьогодні.

У Російській імперії, і в меншій мірі серед поляків, обговорення «жіночого питання» стало популярним у 1860-х роках. Це було тісно пов'язано з питаннями жіночої освіти, працею простих людей у селі та зростання активного протистояння царизму. Теоретично, жінки в Російській імперії мали контроль над своїм майном. Отже, жінки вищих класів та інтелігенції, як тільки вони відходили від традиційних концепцій царизму та класової стратифікації, з більшою ймовірністю могли схилитися до опозиційного руху, ніж це було в інших країнах Європи. Оскільки ні чоловіки, ні жінки в Російській імперії не

мали політичних прав, ідеалізована версія боротьби за політичну свободу мала перспективи на існування.

З іншого боку, в імперії Габсбургів усі жінки, діти та ментально хворі були спеціально позбавлені права голосу, але деякі чоловіки, а після 1907 року і всі дорослі чоловіки, мали право голосу. Західноукраїнські жінки виступали з політичними заявами та писали літературні твори з 1848 року. Однак дискусія про емансипацію не розвивалася аж до кінця 1870-х років. Потім це було піднято в контексті західноєвропейського соціалізму. Першими галицькими феміністками були також соціалістки.

Як і інші соціалісти, українські соціалісти-чоловіки були доволі схоластичними щодо жінок. Хоча вони формально підтримували визволення жінок, та наполягали на тому, що нерівність жінок притаманна капіталістичній структурі. виправити це можна було виключно за допомогою соціалістичної трансформації системи, і лише за допомогою робітничого руху. Вони вважали фемінізм як такий «буржуазною примхою розпечених дам» [1, с. 21].

Однак головна теоретикня українського фемінізму стверджувала, що вона і соціалістка, і феміністка. Наталія Кобринська була одною з перших, хто вказував на загрозу «подвійного тягаря» жінок, що виникне тоді, коли економічна необхідність витіснить їх на ринок праці, тоді як незмінні родинні ролі залишать їм усю традиційні хатню роботу по господарству та вихованню дітей. У дискусіях з Кларою Цеткін, а також з українськими соціалістами, Кобринська стверджувала, що соціалізм без фемінізму в кращому випадку буде звільненням лише половини людства. Соціалісти за межами Галичини її ігнорували, тоді як українські соціалісти знущалися з неї і шукали молодих жінок, які ще не зрозуміли, що справа не в природі економіки, а в положенні жінки як особистості.

Кобринська зіткнулася з соціалістами з питань доктрини та тактики. Вона стверджувала, що зміни можуть бути ефективними лише в тому випадку, якщо

вони будуть поступовими і охоплюватимуть широкі маси населення. Вона бачила священників, їхніх дружин та перше покоління світської інтелігенції в Галичині природним поясом передачі нових ідей селу. Ці люди, за її словами, не повинні відчужуватися марною риторикою щодо класової війни, визволення пролетарської влади та вільної любові. У Галичині пролетаріат складали вдови священників. Вільна любов в умовах економічної залежності жінок була б лише іншим засобом домінування чоловіків. Як частковий засіб для досягнення емансипації жінок, вона виступала за створення комунальних кухонь та дитячих установ [4]. Останні – громадські установи по догляду за дітьми, які Кобринська розглядала як ядра новоствореного комунального суспільства – стали стандартними вимогами усіх жіночих організацій. Той факт, що матерям доводилося працювати у полі, занадто часто призводив до трагічної бездоглядності дітей, аби хтось ставив під сумнів корисність денних центрів.

Критика українськими соціалістами, поглиблена їхньою особистою ворожнечею щодо цієї самоосвіченої вдови одного священника та дочки іншого, спонукала Кобринську наголосити на її соціалізмі. Це позбавило її підтримки переважної більшості жінок, які не були соціалістками. Водночас наполягання на фемінізмі коштувало їй підтримки молодих жінок-соціалісток. У 1884 р. Кобринська організувала перший жіночий мітинг та перше жіноче товариство, не орієнтоване на церкву, у Західній Україні. Вона наголошувала на важливості виборчого права жінок та доступу до середньої та вищої освіти для жінок. Вона неодноразово і безуспішно намагалася створити центральну організацію українських жінок. Вона також прагнула створити жіночу пресу та пропагувала жіночу літературу, аби допомогти жінкам стати повноправними членкинями своїх громад. Врешті-решт, вона сама працювала та фінансувала видання.

Винятком був перший жіночий альманах «Перший вінок», виданий у 1887 р. Він містив праці українських жінок як Австро-Угорської, так і Російської імперій та демонстрував їх солідарність. Іван Франко та, що ще важливіше, Олена Пчілка надали йому свою активну підтримку. На жаль,

запланований другий том альманаху, який повинен був включати роботи молодої Лесі Українки та мемуари Уляни Кравченко, так і не з'явився. Кобринській було б неможливо опублікувати «Перший вінок» (хоча вона віддала перевагу більш прозаїчному заголовку, наприклад, «Український жіночий альманах») без фінансової підтримки Олени Пчілки. Олена Пчілка – авторка, етнографиня та видавчиня, вона брала участь у суто феміністичній роботі до 1905 року.

Леся Українка, відома дочка Олени Пчілки, виросла в оточенні активних жінок. Тим не менше, вона сумнівалася в дійсності жіночого руху загалом. Як і багато успішних жінок, вона стверджувала, що кожен міг досягти того, що він хотів, завдяки напруженій праці та таланту. Леся, яка завжди вважала власний талант неповноцінним, бачила власні домашні завдання як найбільш природні. Доглядала за молодшими сестрами, шила, вишивала. На публічних засіданнях вона тихо в'язала, поки її не просили виступити. Ця повага і до її походження, і до її працьовитості була використана у громадському житті. У 1905 році Леся Українка була тою, хто продовжувала розробляти підзаконні акти нових легальних організацій. Як і інші тогочасні жінки, вона тяжіла до канцелярської роботи, кур'єрської служби та інших підлеглих функцій.

Перші тогочасні політичні організації українців були передбачувано всі чоловічі. Однак український рух у XIX столітті був настільки залежав від активності невеликої кількості сімей, що жінки, які виконували свої обов'язки, мусили відігравати в цьому свою роль. Часто, оскільки вони не були працівницями уряду, вони могли робити більше, ніж чоловіки. Охрана, російська таємна поліція, вважала жінок більш небезпечними та революційними, ніж чоловіки, хоча ця думка може відображати чоловічу упередженість самої поліції [4, с. 61].

Жінки брали активну участь в основних політичних течіях Російської імперії – національній, демократичній, ліберальній, соціал-революційній, соціалістичній та комуністичній. Вони були найбільш помітні у

терористичному русі, якому багато хто присвячував свої сили та навіть своє життя. Катерина Брешко-Брешковська, «бабуся революції», походила з України. Софію Перовську, яку в 1881 році повісили за співучасть у вбивстві царя, в Україні запам'ятали як нащадку останнього гетьмана України Розумовського. Українські жінки, як і жінки у всьому світі, мучились перед вибором пріоритету – сім'я чи справа. Брешковська залишила своє немовля заради революції; у Перовської поза революцією не було життя. Софія Ліндфорс-Русова, політично активна педагогиня, була ув'язнена, коли її діти були маленькими. Вона роздумувала над наслідками, які її відсутність може мати для дітей, але вирішила конфлікт, переконавши себе, що якщо в Російській імперії не відбудуться радикальні зміни, життя її дітей у будь-якому випадку буде жалюгідним. Марія Ткаченко-Лівицька, дружина одного з президентів Української національної республіки в еміграції та мати іншого, відверто писала про труднощі, які їй довелося вибирати між материнством та політичною діяльністю [4, с. 163].

Освітні можливості, самоосвіта та письмо привчали українських жінок до громадської діяльності. Письменники в Україні завжди були публічними діячами, творцями, а також символами сучасного українського етосу. Проте найкращими і найвідомішими письменницями були ті, хто «зрікся радостей сімейного життя»: Леся Українка, Ольга Кобилянська, Олена Теліга. Олена Пчілка, яка намагалася поєднати як письменництво, так і сімейне життя, була однією з найактивніших феміністок на сході України. У 1905 р. вона разом з іншими жінками змусила російських феміністок визнати право на національне самовизначення. Українські політичні активісти та письменники підтримали цей прояв українського патріотизму жінками.

Під час кризи окремі жінки бачили нові можливості. Молоді галицькі жінки на початку 1913 року ініціювали створення національного фонду надзвичайних ситуацій. Він повинен був використатися для перетворення майбутньої війни в національно-визвольну боротьбу. Під час Першої світової

війни Олена Степанів була першою жінкою, яка записалася до австрійської армії, готуючись до української. У кризовій ситуації, формуванні українських урядів у 1917 та 1918 роках, жінки на сході України обирались на владні посади. Однак справжня влада їм так і не діставалася. Здебільшого вони отримували лише номінальну або ж освітню роботу. У Західній Україні 1918 року жінкам-добровольцям відмовляли у військовій та цивільній службі, натомість відправляючи офіцерів-чоловіків навіть для роботи на кухні. Пізніше в цьому році жінки публічно скаржились у найпрестижнішій галицькій українській газеті «Діло» на відсутність представництва жінок у вищих рівнях уряду Української Національної Республіки.

Український фемінізм як ідеологію та як організаційний принцип врятували, як не дивно, більшовики. Зважаючи на історію, це доволі іронічне явище. Більшовики «придушили» феміністок та створили власні варіанти жіночих організацій. Жодної з видатних українок не було у керівництві цих організацій. Жінвідділи, які мали заохочувати жінок до комунізму, були розформовані в 1930 році, в рік смерті Олени Пчілки, відкритої критикині більшовицької політики в Україні. Колективізація, русифікація, голод і чистки повністю дискредитували не лише комунізм, але й багато аспектів соціалізму. Фемінізм, звільнений від соціалістичної ідеологічної повістки, привернув увагу жінок.

Щоб проілюструвати тип роботи жінок та вплив фемінізму в західноукраїнському суспільстві у міжвоєнні роки, найзручніше подивитися на роботу Олени Кисілевської та Мілени Рудницької. Кисілевська була наймолодшою учасницею першого українського жіночого зібрання у 1884 році. Вона заснувала у Коломиї і редагувала у 20-х роках просто написаний і дуже ефективний журнал «Жіноча доля», який слугував засобом для організації жінок більше десяти років.

Ставлення Кисілевської до фемінізму змушувало її оперувати безліччю тонких аргументів. Вона стверджувала, що оскільки еміграція та сезонна

міграційна праця вже не є для селян вибором, єдиний спосіб вижити – це більш інтенсивне та раціональне ведення господарства. Це можна було зробити лише за участю освічених жінок [2, с. 331]. В іншому випадку рівень життя буде низьким, часто зведеним до мінімального існування. Освіта, більша громадська роль та політична участь жінок були передумовами ефективної модернізації. Без жіночої організації було б неможливо зв'язати селянок з інформацією, необхідною для впровадження більш раціональних сільськогосподарських технік. Кисілевська допомогла розробити навчальну програму для жінок-активісток, які подорожували галицькими глибинками, створюючи філії Жіночої громади.

Спочатку українські чоловіки не виступали проти Жіночої. Справді, частина допомагали не тому, що вони підтримували боротьбу з нерівністю жінок, а через економічні міркування. Значну частину економіки Польщі контролював міжвоєнний польський уряд, який виділяв мало своїх доходів на потреби тих територій, де мешкали українці. Отже, українці повинні були розраховувати на власні громадські організації для отримання основних соціальних послуг. У 1921 році мережа українських господарських кооперативів, створена за часів Австро-Угорської імперії, була централізована. Кооперативи широко торгували молочними продуктами та яйцями, виробництво яких передусім належало жінкам-селянкам. Якщо цих жінок не вдалося переконати продати кооперативу, а не місцевим приватним купцям, кооперативи мали небагато шансів на розширення. Отже, протягом 20-х років минулого століття кооперативи, а також головна культурна організація українців «Просвіта» допомагали організаційним зусиллям жінок.

Зростання грамотності, агітація з боку політичних партій, розширення громадських організацій, польська політика, що блокувала вищу мобільність для українців, та існування парламентського процесу сприяли масовому розширенню громадської обізнаності західноукраїнських жінок. Селянки швидко побачили зв'язок між своїм щоденним існуванням та реалізацією

політичних прав. Кисілевська та Рудницька наголошували на взаємозв'язку сім'ї із суспільством та державою та на вирішальній ролі жінок. (Зрештою, згадуємо девіз другої хвилі – «Особите – це політичне».)

На початку 1930 р. лише в Галичині понад 50 000 жінок входили до Союзу українок. Набагато більше приєдналися до «дочірніх» організацій в різних частинах Польщі та деінде. Жіночі організації активно сприяли політичній участі жінок. Рудницька, яка очолювала Спілку з 1927 по 1939 рік, вела активну політичну діяльність і була обрана до Сейму – нижньої палати парламенту. Кисілевська та волинянка Олена Левчанівська також входили до сенату Другої Речі Посполитої. Інші членкині Союзу були активними у різних політичних партіях.

Друге десятиліття Союзу українок ознаменувалося зростанням більш конкретних феміністичних проблем. Якість феміністичного письма зростає, і нова жіноча газета «Жінка», заснована у Львові у 1935 році, підіймала питання, що цікавили освічених жінок: розширення можливостей працевлаштування, рівність умов праці, професійне навчання, особистий ріст, статеве виховання, недостатня представленість жінок у центральних організаціях, конфлікти поколінь тощо. Впевненість у собі, трудова етика та позитивний підхід до життя свідомо виховувались, намагаючись викоринити млявість та зухвалість як селянського існування, так і життя жінок загалом. Для пропаганди таких поглядів використовували поезію та музику, конгреси та марші. Метою було виховання жінок, здатних та бажаючих брати участь у всіх аспектах національного життя.

Але чим більше жінок займали державні ролі, тим більше вони стикалися з сексизмом безпосередньо. Інфляція та криза позбавили жінок робочих місць та сформували тенденцію платити жінкам менше, ніж чоловікам.

Рудницька постала головною теоретичною фемінізму в міжвоєнній Польщі. У політичному плані її концепція фемінізму вписувалася в

демократично-ліберальні рамки, які розділяли багато, хоча далеко не всі членкині Союзу. Рудницька наголосила не лише на сумісності, а й на органічних зв'язках фемінізму, націоналізму та материнства [7]. Рудницька нагадала українським жінкам, що саме їхня відсутність амбіцій лежать в основі їх другорядного статусу у суспільстві.

Дуже драматичним проявом жіночої влади став успішний жіночий конгрес у Станиславові (Івано-Франківськ) в 1934 році. Поки чоловіки говорили лише про скликання всеукраїнського конгресу, жінки продемонстрували свою владу та солідарність. Резолюції, прийняті на конгресі, підкреслили важливість, яку жінки надавали собі та жіночому руху: «Український жіночий рух наголошує на однаковій відповідальності жінок і чоловіків за якість нового покоління, його здоров'я, силу та виховання. Оскільки сім'я є соціальна та біологічна одиниця нації, ми вимагаємо підвищення позиції та гідності жінки як матері та забезпечення рівних прав як матерів, так і батьків. І все ж, хоча ми дуже високо цінуємо покликання жінки як матері, тим не менше, Конгрес протистоїть твердженню, що материнство є єдиним покликанням жінки в суспільстві і єдиною мірою її цінності як особистості. Жіночі рухи ще не є завершеним етапом в історії: їх завданнями є не тільки боротьба за зовнішні умови, необхідні для зростання жінок, але й залучення жінок до ролей, в яких вони могли б бути спільно визначальними та спільно відповідальними елементами в житті нації.» [6].

У міру зростання сили жіночого руху зростала і відкрита опозиція йому. Мирянська католицька інтелігенція намагалася зірвати ратифікацію нового статуту Союзу українок шляхом включення в останню хвилину фундаменталістської релігійної статті. Організація українських націоналістів (ОУН), яка багато в чому була орієнтованою на молодь рухом, наголосила, що кожна жінка важлива, оскільки вона може бути потенційною матір'ю синів. Не ставлячи під сумнів цей аспект програми ОУН, жінки стали не тільки матерями,

але й відданими колегами, несучи цей подвійний тягар із зразковою силою. Але об'єднання пережило ці усебічні атаки.

Фемінізм – виражений організацією жінок за рівність та розширення їх ролі в суспільстві – сприяв успіху українського національного відродження та модернізації українського суспільства. Жінки змогли досягти частини своїх цілей до того, як Друга світова війна припинила діяльність Союзу українок. Заохочуючи жінок до активності у житті громади, фемінізм збільшив кількість активних та свідомих українців.

РОЗДІЛ II. F-WORD ПО-УКРАЇНСЬКИ: ФЕМІНІЗМ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Жіночий рух та жіночі дослідження в сучасній Україні мають одну спільну характеристику – труднощі, які вони мають із самим поняттям фемінізму. Через відсутність адекватних знань про фемінізм як ідеологію та методологію, суспільство та наука на початку 90-х років стали жертвою різних міфів про фемінізм, що зумовило помітні упередження щодо нього. Довгий час ні активісти, ні науковці не наважувались публічно називати себе феміністками,

щоб уникнути відкритої конфронтації. «Гендер», маловідомий і порівняно нейтральний термін, став зручним евфемізмом; це дало можливість відкласти напружені соціальні та наукові дискусії (в яких молоді гендерні дослідження не мали шансів на перемогу). Однак цей, здавалося б, хороший тактичний крок мав небажані наслідки як для соціальних рухів, так і для дослідження гендерної нерівності.

Передвісником академічного фемінізму стала стаття Соломії Павличко «Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?», яка постулювала необхідність впровадження феміністичної методології в соціальні та гуманітарні дослідження в Україні як запоруку цивілізаційного прогресу [5]. По суті, стаття зробила Соломію Павличко головною речницею фемінізму в Україні протягом десятиліття. Початкові роки жіночих та гендерних досліджень можна назвати періодом «погоні». Вчені раптово виявили існування цілого розвиненого та міждисциплінарного наукового поля. Усвідомлення власної відсталості змусило їх зробити відчайдушну спробу оволодіння теоретичними та методологічними досягненнями західних гендерних досліджень. Недоступність навіть класичної літератури з феміністичної та гендерної теорії, відсутність фінансування для участі у міжнародних академічних форумах, інформаційна ізоляція, мовний бар'єр та упередження щодо жіночих проблем в українському академічному середовищі перетворили мету «наздогнати західну школу» на майже неможливу.

Наступні роки стали періодом посилення та початкової інституціоналізації жіночих та гендерних досліджень в Україні. У цей час було засновано кілька незалежних центрів з гендерних досліджень (Київ, Харків, Одеса, Львів), відбулася низка національних академічних конференцій, опубліковані перші переклади класиків феміністичної думки. Тоді ж з'явилися одні з перших місцевих досліджень (Людмила Смоляр, Наталія Лавріненко, Віра Агєєва). У цей період також було засновано «Гендерні дослідження» — перший академічний журнал та низку навчальних занять для молодих вчених.

Наступний період, приблизно 2000–2005 роки, став часом самоствердження та консолідації в гендерних дослідженнях. Ці роки продемонстрували швидке збільшення кількості науковців та їх кваліфікації. За міжнародної підтримки було розроблено ряд спеціалізованих академічних курсів з гендерних досліджень. На початку 2000-х років також відбулася спроба створити професійну асоціацію вчених з гендерних досліджень, що свідчило про чітке кількісне та якісне зростання цієї дослідницької спільноти. Ще одним свідченням його консолідації стала поява академічних видань (книги, збірники, спеціальні видання періодичних видань). Однак головним свідченням того, що гендерні дослідження в Україні ставали справжньою навчальною дисципліною, було видання університетських довідників.

2006 рік у багатьох відношеннях став знаковим, оскільки набрав чинності Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок в Україні» [25] та було затверджено «Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» [26]. Обидва ці документи передбачали державну підтримку гендерних досліджень. Таким чином, гендерні дослідження вступили в період зрілості та легітимації, коли вчені отримали більше можливостей для реалізації своїх накопичених знань та досвіду для систематичного розвитку галузі у вищих навчальних закладах (у 2010 році кафедри гендерних досліджень були засновані у п'яти університетах). Про якісний стрибок гендерних досліджень свідчить той факт, що в ці роки відбувся захист низки докторських дисертацій. Збільшення кількості українських науковців успішно інтегрувалось у міжнародну академічну спільноту завдяки публікаціям, конференціям та стипендіям у провідних університетах світу. У свою чергу, про академічну зрілість деяких галузей досліджень свідчить формування професійних асоціацій для фахівців з гендерних досліджень з деяких дисциплін.

Жіночі та гендерні дослідження в Україні виникли в часи теоретичного вакууму та методологічного хаосу в науці. З одного боку, це дозволило їм

прижитися в деяких дисциплінах (таких як літературознавство та соціологія) в умовах академічного спустошення, залишеного марксизмом-ленінізмом. Однак, з іншого боку, інституційні структури, інтелектуальний клімат та ґрунт, залишені радянською наукою, виявились не особливо сприятливими для феміністичної критичної теорії. Однією з таких постійних проблем у соціальних та гуманітарних науках є їх ідеологічне залучення, що виявляється у чіткому «національному прагненні» дослідження. Зокрема, національний історичний наратив створив жорсткі дискурсивні рамки для вивчення українського жіночого минулого, що суттєво зменшило феміністичний критичний потенціал жіночої історії щодо подолання андроцентричних дискурсів в історичному письмі. Як результат, історія жінок була інструменталізована для легітимації українського національно-державного проекту.

Швидкі спроби подолати свою теоретичну «відсталість» стали для багатьох науковців ще одним серйозним випробуванням: деякі вирішили не турбуватися вивченням класики феміністичної думки, натомість вирішивши якомога швидше вивчити постмодерні гендерні теорії. Спроба «перестрибнути» фемінізм та надмірне захоплення постмодерном призвели до розходжень між «високими» академічними дослідженнями та реальними потребами низового жіночого руху. Гендерні дослідження майже втратили свою соціальну основу. Інша небезпека для гендерних досліджень полягає в їх популярності. Академічна мода залучила численних опортуністів, які дозволяють собі не вникати занадто глибоко у гендерні теорії. Натомість вони ставляться до теми лише зі свого погляду, поширюючи вкрай спотворені (іноді до діаметрально протилежних) уявлення про неї.

Траєкторія розвитку жіночого руху дещо особлива. Відродження старих, дорадянських та створення нових жіночих організацій в Україні розпочалося наприкінці 1980-х. Відчайдушне захоплення ідеологічного фундаменту жіночої активності породило домінування матерналістичного та національно-

традиціоналістського дискурсів. Перші пострадянські жіночі організації позиціонували себе як асоціації матерів – культурно легітимізовану роль, що дозволяє їх почути в публічному просторі. Вимоги цих груп, скоріше соціальні, ніж політичні, виявились зрозумілими та близькими широкому загалу на тлі розпаду радянської системи соціального забезпечення; таким чином, їх діяльність знайшла підтримку серед українських жінок та забезпечила масове членство. І хоча на цей момент ніхто не підіймав питання про дискримінацію жінок чи гендерну рівність, факт масової громадської діяльності від імені жінок дозволив активістам придбати цінний досвід організованих громадських дій та адаптував суспільство до громадської діяльності жінок.

Жіночі організації національного спрямування, які розпочали свою роботу в незалежній Україні, спрямовували свої головні зусилля на пропаганду національної культури та побудову незалежної держави. У той же час вони займалися активною пропагандою «українського матріархату», втіленого в образі Березині – хранительки жінок та домашнього вогнища, уявленої в контексті нової національної міфології та представленої як ідеал автентичної жіночності. Ці громадські організації передали функції Березині з приватної сфери в публічну та політичну, закликали жінок піклуватися про свою велику національну сім'ю, а їх великий дім – Україну, з позицій матері-домогосподарки. Фактичне лобіювання справжніх жіночих інтересів та прав залишалося на межі діяльності найпотужніших та численних жіночих організацій до середини 1990-х.

Фактично, згадані події заклали основу для формування державної політики щодо гендерної рівності в Україні. В 1995 р. було створено перший офіційний державний орган – Комітет у справах жінок, материнства та дитинства під егідою Президента України –, якому офіційно було доручено спостерігати за становищем жінок. Однак на цьому етапі (наприкінці 1990-х) переважаючий дискурс все ще йшов про «поліпшення становища жінок», який передбачав різні кроки в окремих сферах (як правило, пов'язаних з підтримкою

сім'ї та материнства). Лише на початку нового тисячоліття укорінилося розуміння гендерної нерівності як системної вади українського суспільства, яку можна виправити лише за допомогою далекосяжних заходів. Критично важливим у цьому сенсі був 2001 рік, коли (за активної участі активістів/ок) новий Сімейний кодекс, а також Закон України «Про запобігання насильству в сім'ї» та «Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадження гендерної рівності в суспільстві на 2001 2005 рр.» були розроблені, лобіювались і згодом прийняті.

Друга половина 90-х років – це період, коли виникають потужні жіночі організації, цілі, сфери та форми діяльності яких можна охарактеризувати як суворо феміністичні (оскільки спрямовані конкретно на подолання дискримінації жінок у різних сферах). У той же час, це був період посиленої спеціалізації, коли деякі з цих організацій зосереджувались на захисті прав жінок, інші – на підвищенні рівня самосвідомості жінок та гендерної обізнаності, спрямованості на соціальні та правові проблеми жінок, або ж сприяли політичній участі для жінки.

Характерною рисою функціонування жіночих громадських організацій в Україні є співпраця з владою усіх рівнів. До недавнього часу жіночий рух не тільки не стояв в опозиції до влади (хоча часто критикував її діяльність або, швидше, недбалість), а, навпаки, активно шукав (і часто знаходив) підтримку державних структур для власних ініціатив. Ця ситуація характерна для суспільств, що функціонують в умовах так званих «гібридних» квазідемократичних режимів, які демонструють елементи дещо контрольованого громадянського суспільства для легітимізації домінуючої влади. В цих умовах громадські рухи змушені проявляти гнучкість у відносинах з владою, розробляючи різні способи адаптації та співіснування. Враховуючи молодість та відносну слабкість жіночого руху в Україні та одночасно враховуючи його помітне прагнення до радикальних соціальних змін, українські жіночі організації обрали шлях ситуативної співпраці (а не

конфронтації) з владою для подолання гендерної дискримінації . І хоча цей державний патронат часто носив номінальний характер, він дозволяв активісткам набувати авторитет держави, аби легше долати різні місцеві бюрократичні перешкоди. Водночас Україна могла б подавати міжнародним установам успішні звіти про вжиті заходи щодо припинення дискримінації жінок, створюючи для себе таким чином позитивний імідж демократії.

Ці, здавалося б, симбіотичні стосунки несуть серйозні ризики для руху жінок. Головним серед них є той факт, що українська держава склала надзвичайно формальне розуміння своїх зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності. Приймаючи закони, приймаючи програми та створюючи інституції, Парламент та уряд фактично перекладають відповідальність за їх повноцінне функціонування на плечі жіночих організацій. З іншого боку, пристосувавши свої напрямки та форми діяльності до прийнятного для влади рівня, жіночий рух втратив більшу частину свого революційного потенціалу. Впровадження «гендерного стримування» як принципу державної політики показало, що привласнення державою ідеї гендерної рівності (та її подальша модифікація) може виявитись руйнівним для самої ідеї. Прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок в Україні», більш відомого як «закон про гендерну рівність», стало знаковою подією у роботі жіночих організацій. «Державна програма сприяння гендерній рівності в українському суспільстві на період до 2010 року», прийнята незабаром після цього, визначила механізми практичної реалізації задекларованих у законі принципів. Серед цих принципів – більш масштабне залучення громадських організацій до реалізації державної політики у цій сфері [26]. Громадські дорадчі структури до органів виконавчої влади, до складу яких входять активісти та експерти з гендерних питань мали стати одним із інструментів громадського контролю за реалізацією державної політики у сфері гендерної рівності.

Власне кажучи, в порівнянні з іншими посткомуністичними країнами, Україна виглядає досить прогресивною щодо сприяння гендерній рівності: вона першою прийняла закони про попередження домашнього насильства, про гендерну рівність та протидію торгівлі людьми. [27], [28]. Але сказати, що державна підтримка принципів гендерної рівності була послідовною та систематичною, було б перебільшенням. Верховна Рада України відхилила законопроект про гендерні квоти у партійних списках на час парламентських виборів. Більше того, були причини побоюватися відкатів, на що вказують горезвісні законопроекти про заборону абортів та про заборону пропаганди гомосексуалізму. На щастя, в Україні, на відміну від країн-сусідів, далі обговорень ці законопроекти не зайшли. Але амбівалентна позиція держави дає зрозуміти, що вона не може бути надійним партнером для громадянського суспільства у забезпеченні прав жінок. Це призвело до консолідації зусиль та потенціалу науковців, освітян, засобів масової інформації, а також рухів за громадянські права та жіночих організацій. Важливо, що гендерні дослідження в Україні досягли рівня розвитку, який дозволяє їм похвалитися ретельними дослідженнями гендерних аспектів різних соціальних сфер, що надає активістам та адвокатам переконливі аргументи для розмаху у своєму діалозі з владою. Залучення викладачів та журналістів необхідне для підвищення гендерної обізнаності та масової пропаганди ідей гендерної рівності для забезпечення змін у соціальній свідомості. Жіночі НУО (неурядові організації) взяли на себе обов'язок навчати журналістів щодо гендерних питань. Робота з викладачами також вимагає особливих зусиль, тому активістам довелося звертатися за підтримкою до Міністерства освіти і науки для проведення масових тренінгів для вчителів.

Питання про роль іноземних спонсорів у виникненні жіночого руху на пострадянському просторі викликало багато дискусій та різкої критики. Незважаючи на безліч небажаних «побічних ефектів» (конкуренція між жіночими організаціями, що уповільнило процес консолідації; споживацьке та

паразитичне ставлення, опортуністичні тенденції та «грантове скручування»; адаптація видів та напрямків роботи жіночих організацій відповідно до пріоритетів донорів, тощо), слід визнати один безсумнівний факт: без такого роду підтримки з-за кордону ми навряд чи могли б уявити якийсь консолідований жіночий рух взагалі. І хоча деякі вважають часткову «професіоналізацію» жіночої активності шкідливою, не існує іншого способу забезпечити ефективне функціонування жіночих груп в українській дійсності.

Однією з груп, яка створила труднощі для жіночого руху в Україні, є Femen. Діяльність Femen викликала бурхливу дискусію серед науковців та активістів. Думки та оцінки варіювали від повного захоплення «революційністю» та «підричним характером» їх вуличних виступів до не менш категоричної критики їхніх подій за незрозумілість на їхній позиції щодо прав жінок та зловживання оголенням. Відчайдушні спроби якимось чином «вписати» членкинь Femen у палітру жіночого руху в Україні, а також будь-які обговорення їх (анти-)феміністичного характеру стали спірними після того як «проект» експортували до Франції.

Особливу роль у підвищенні належної феміністичної свідомості в середовищі жіночої активності зіграло щорічне святкування Міжнародного жіночого дня 8 березня. Не секрет, що за часів офіційного соціалізму споконвічне значення Міжнародного жіночого дня було спотворене, позбавлене його феміністичної сутності – солідарності жінок у боротьбі за свої права – а саме свято було використано як привід для комуністичної пропаганди і далекосяжної мобілізації жінок для потреб «побудови світлого майбутнього». В останні десятиліття Радянського Союзу день перетворився на «день весни, краси, любові та жінок» – своєрідний гібрид Дня святого Валентина та Дня матері. Серед радянського керівництва з'явилася традиція публічно вітати жінок з цим днем, що тривало в незалежній Україні. Самі тексти привітань відображають глибокий сексизм щодо жінок, настільки поширений в українському суспільстві та ґрунтовно замаскований матріархальними міфами.

Дискурс цих привітань незмінний – оратори одностайні у своєму есенціалістському погляді на українських жінок, прославляючи їх перш за все або навіть виключно за їхні родинні ролі, жіночі чари та інші атрибути «справжньої жіночності», про яку мріяв і культивував патріархат. Саме ці тексти викликали різку критику феміністок, об'єднаних у своєму протесті проти лицемірства майбутніх влад, які заявляють про свою відданість принципам гендерної рівності, відтворюючи на практиці найбільш консервативні гендерні стереотипи.

Послідовні зусилля активісток жіночого руху відновити суворо політичне – феміністичне – значення Міжнародного жіночого дня вперше можна простежити на початку 2000-х років. Найперші кроки в цьому напрямку були спрямовані на підвищення обізнаності про свято та його історію. Одним із таких кроків стала всеукраїнська подія надсилання листів чиновникам різного рівня до 8 березня 2009 р., щоб пояснити справжню суть свята та закликати їх відкинути радянський зразок його святкування. Ця подія сприяла солідарності у жіночому русі та продемонструвала здатність низової активності. Зрештою, 2009 рік виявився переломним для жіночого руху, оскільки це було вперше в історії святкування 8 березня, коли жіночі організації вивели жінок на вулиці міст України (Харків, Львів, Чернівці), протестуючи проти існуючої дискримінації і вимагаючи рівних прав. Нову можливість відновити у суспільстві обговорення проблем дискримінації жінок в Україні надало 100-річчя першого святкування Міжнародного жіночого дня в 1911 році. Ця річниця спонукала активісток влаштовувати більш масштабні та радикальні заходи, спрямовані на насамперед у підвищенні феміністичної свідомості. Організовувались виставки, присвячені історії жінок та історії самого свята, у різних містах України, включаючи столицю. Згодом деякі з цих виставок стали віртуальними виставками та фотоальбомами.

Особливо зразковою в контексті феміністської свідомості та ідентичності, що перетворюються на феміністські дії, є робота Феміністичної Офензиви –

досить радикальної ініціативи, яка об'єднала ряд молодіжних жіночих груп навколо ідеологічної платформи фемінізму та відкидала всі форми співпраці з владою. [29] Об'єднання проіснувало до 2014 року. Можна сказати, що прихід Офензиви свідчив про завершення етапу формування жіночого руху в Україні, який має повний спектр жіночих організацій – від найбільш консервативної (традиціоналістської) до найбільш радикальної (анархо-феміністичної), включаючи великий сегмент феміністичних груп ліберального типу. Природно, що українські жіночі організації не мають одностайної згоди щодо своїх ідеологічних положень, пріоритетів та форм дій. Однак одним із атрибутів спільним у всіх є визнання існуючої дискримінації жінок у сучасній Україні та усвідомлення необхідності змін.

Важко пропустити останній сплеск соціального інтересу до гендерних тем. Примітно, що ці теми підіймали як прихильники гендерної рівності, так і її тверді опоненти. Не буде перебільшенням припустити, що різкість консервативної реакції була зумовлена саме зрілістю та зростаючим впливом жіночого руху та гендерних досліджень, а також зміною відповідної правової бази. Часом полеміка навколо потенційних переваг чи шкоди гендерної рівності для українського суспільства залишає обмеження громадянської дискусії. Відкрита та активна «війна» з боку противників гендерної рівності в Україні розпочалася наприкінці 2009 р. кампанією, спрямованою на дискредитацію самих концепцій гендеру та гендерної політики. Не дивно, що «антигендерні» кампанії особливо активні на заході України, населення якої виявляє вищий рівень релігійності та лояльності до націоналістичних ідей. Релігійні організації та праворадикальні політичні рухи стали головними двигунами «антигендерної» кампанії в регіоні. Їх завзяття та масштаби їхніх дій щодо викриття «загроз» гендерної політики є надзвичайно вражаючими, вони ні перед чим не зупиняються, щоб дискредитувати свого «ідеологічного ворога». Звертаючись до кричущої дезінформації та маніпуляцій свідомістю українців, використання їх національних та релігійних настроїв та гомофобних

упереджень, вони представляють гендерну політику як явище, спрямоване виключно на пропаганду гомосексуальності та підрив традиційних сімейних цінностей в Україні. Здається, державні органи влади повинні вжити заходів для припинення цієї відкритої дискредитації гендерної політики та розпалювання ненависті та нетерпимості в суспільстві. Натомість ми стикаємось із протилежним: деякі органи місцевого самоврядування, де домінують праві, у західній частині України зверталися до національного парламенту та уряду із закликами відхилити гендерну політику. Спроби запобігти діяльності місцевих центрів гендерних досліджень також є симптоматичними.

Незважаючи на знеохочувальну ситуацію, вона має деякі позитивні риси. Сформувалася певна соціальна основа для поширення феміністичних ідей та практик в Україні. Можливо, з цієї причини деякі політичні сили, особливо ті, які позиціонують себе як прозахідні та проєвропейські почали виявляти інтерес до ідей гендерної рівності. Інша ж група продовжує надсилати неоднозначні сигнали щодо своєї позиції щодо питань гендерної рівності. Насправді важко зрозуміти позицію будь-якої політичної партії щодо гендерної рівності, оскільки, незважаючи на періодичні заяви про свою прихильність до цього основного принципу демократії, вони рідко роблять якісь конкретні кроки в цьому напрямку.

Чи може питання гендерної рівності в Україні об'єднати українську політичну сферу? Є підстави для певного обережного оптимізму в цьому плані – наприклад, створення рівних можливостей, міжфракційного об'єднання депутатів. Однак ця перспективна ініціатива не дала багатьох практичних результатів. Також примітно, що на мені нульових-десятих років обличчям української опозиції була Юлія Тимошенко. Незважаючи на суперечливий характер цієї політичної діячки, вона справді надихнула багатьох українських жінок залишити традиційний образ «босих і вагітних». Однак, хоча, здавалося б, втілює ґрунтовно феміністичний життєвий проект, вона активно

використовує весь спектр стереотипних образів жіночності для побудови свого політичного іміджу (як у десяти, так і зараз). Крім того, вона ніколи не позиціонувала себе як захисниця прав жінок, і ніколи не прагнула і не демонструвала належним чином жіночої солідарності. Таким чином, було б помилкою розглядати її як втілення феміністичної мрії в українському політичному середовищі.

Але завдяки гендерним квотам (при формуванні виборчих списків кандидатів організація партії повинна забезпечити у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і т. д.) кожного виборчого списку кандидатів присутність як чоловіків, так і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі)), прийнятим у 2019 році, уже у 2020 жінок у нинішньому скликанні Верховної Ради 87, тобто 20,6%, що є найбільшою кількістю серед усіх скликань [30].

Здавалося б, з початку 1990-х років ситуація парадоксально змінилася на користь фемінізму. Сьогодні ми живемо в суспільстві, в якому самовіддана робота жіночих організацій та науковців у галузі гендерних досліджень за останні два десятиліття заклала міцну основу для впровадження гендерної рівності. У той же час масові зусилля будь-якої консервативної групи дискредитували саме поняття гендеру та зробили його фактично неприємним для широкої громадськості. За останні більше двадцяти років українська держава, з одного боку, лицемірно проголосила свою відданість демократичним принципам гендерної рівності перед світовим співтовариством та назвала гендерну рівність одним із пріоритетів державної політики (підтримка цих обіцянок юридичними документами) водночас, з іншого боку, практично не робить жодних практичних кроків щодо реалізації її декларацій, дозволяючи продовжувати дискримінацію жінок у всіх сферах, на всіх рівнях та у всіх формах. Однак наразі немає причин зневірятися: Україна повинна виконувати свої міжнародні зобов'язання, незважаючи ні на що, якщо вона не бажає опинитися у міжнародній ізоляції. На цьому тлі загальної розгубленості ми

нарешті бачимо шанс називати речі своїми іменами: назвати боротьбу проти дискримінації жінок в Україні фемінізмом і продовжувати аналіз проявів та механізмів феміністичних досліджень патріархату.

РОЗДІЛ III. ЧОМУ ЖІНКИ ПРОТЕСТУЮТЬ : ФЕМІНІЗМ ТА РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ

Жінки, хоча і складають майже 54 відсотки всього населення країни, в Україні зазнали значної гендерної дискримінації. Україна посіла 57 місце із 188 країн за Індексом гендерної нерівності у 2014 році, причому більш високе значення означає більш високий рівень нерівності у досягненні жінок та чоловіків у трьох вимірах: репродуктивне здоров'я, розширення можливостей та ринок праці. Аналогічним чином, Глобальний індекс гендерних розривів за 2014 рік поставив Україну на 56-е місце із 142 країн на основі набору критеріїв освіти, охорони здоров'я, економіки та політики [32]. Українські жінки в середньому мають вищий рівень освіти, ніж чоловіки. Наприклад, жінки становили 52,3 відсотка студентського населення у вищих навчальних закладах протягом 2013–14 навчального року [33]. Проте жінки, як правило, заробляють менше, ніж їхні однолітки-чоловіки. Середня щомісячна заробітна плата становила 2866 гривень (362 долари США) для жінок та 3711 гривень (469

доларів США) для чоловіків, що означає, що жінки, які працюють на повний робочий день, заробляли сімдесят сім центів за кожен долар, зароблений чоловіками. Гендерні диспропорції у заробітній платі були ще більшими у високооплачуваних секторах економіки і, наприклад, становили 66,7 відсотка у фінансовому та страховому секторах [34]. Ще однією соціально-економічною тенденцією сучасної України є фемінізація бідності. Доступ до меншого об'єму економічних ресурсів робить жінкам значну шкоду у політичній сфері.

У своїй великій роботі щодо жіночих організацій у пострадянський період Олександра Гричак виявляє суттєві відмінності між західним розумінням розширення можливостей жінок та місцевими концепціями жіночого активізму. Крім того, Тетяна Журженко стверджує, що внутрішньодержавні розбіжності в розвитку українського жіночого руху склали перехід від західної концептуалізації фемінізму до винаходу міфу про «сильну українську жінку» та «матріархальні корені української культури» [20]. Використовуючи етнографічний підхід, Сара Філліпс розкриває, як жінки-активістки піддаються впливу західного феміністичного дискурсу та «відтворюють його культурно специфічно». Зокрема, FEMEN підготував інтерпретацію фемінізму, яка викликала неоднозначні реакції в Україні та за кордоном. Наприклад, науковиця стверджує, що підривне використання оголених тіл може спричинити за собою «відтворення патріархальних, гегемоністичних норм» [15]. Щодо більш оптимістичної ноти – саме існування FEMEN може стимулювати більший плюралізм в рамках феміністичних досліджень та практик в Україні.

Існує мізерна кількість емпіричних досліджень щодо участі жінок у Помаранчевій революції. Кампанія протесту 2004 року була спричинена масштабною фальсифікацією виборів під час президентських виборів. За деякими оцінками, майже п'ята частина населення країни під час Помаранчевої революції долучилася до демонстрацій у столиці або їхніх рідних містах. Більшість жінок брали участь у Помаранчевій революції, виконуючи «роботи

по догляду» за протестувальниками, особливо за містом [12]. Порівняно з Помаранчевою революцією, Євромайдан відзначився більшою помітністю жіночих ініціатив, спрямованих на гендерну рівність на Майдані та в цілому в українському суспільстві.

Протягом останніх кількох років українські журналісти та письменники збирали спогади учасників Євромайдану, щоб задокументувати розповіді про владу та гідність людей на критичному етапі історії України. Наприклад, відома українська поетеса та письменниця Оксана Забужко, у співпраці зі своїми колегами, склала антологію публікацій в соціальних мережах свідків Євромайдану, щоб охопити широкий спектр своїх емоцій та хронізувати українську історію. Щоб кинути виклик упередженості ЗМІ у висвітленні революційної ситуації – надмірному повідомленні про присутність чоловіків на барикадах та роботах жінок на кухні – та підкреслити різноманітний внесок жінок у Євромайдан, Ірина Віртосу опублікувала збірку інтерв'ю з сімнадцятьма жінками-активістками. Одна з допитуваних Віртосу – Олена Шевченко, членкиня жіночого загону (Жіноча сотня) імені Ольги Кобилянської – передала головне послання книги, заявивши, що «героїзм проявляється не лише в стоянні на барикадах, але й у висвітленні подій, захисті затриманих у судах, участь у Автомайдані та проведенні освітньої роботи» [35].

Крім того, частина наукових досліджень аналізувала активність жінок під час Євромайдану. Центральна дискусія в цій літературі ведеться про ступінь успіху жінок у подоланні патріархальних гендерних норм на Майдані. Олеся Хромейчук виявляє, що деякі жінки очікували і приймали виконання традиційно жіночих гендерних ролей на Майдані, тоді як інші кидали виклик гендерному розподілу праці [13].

На підставі двадцяти двох цілеспрямованих інтерв'ю з учасниками Євромайдану в період з квітня по серпень 2014 року Сабін Россманн робить висновок, що жінки, за винятком меншості молодих жінок, не кидали виклику своїй «традиційній» ролі помічниць чоловіків, а брали участь на основі

гендерних соціальних ролей [16]. На противагу цьому, Тамара Марценюк стверджує, що українки знайшли ніші для егалітарної участі і їх слід розглядати як «творчинь», а не як «помічниць» революції [36]. Певною мірою жіночі ролі на Майдані – гендерні чи ні – визначалися їх мотивацією протестувати.

У дослідженні Олени Ніколаєнко та Марії ДеКаспер на матеріалах опитувань було визначено основні мотивації участі жінок у Євромайдані. Опитані повідомили про безліч причин протесту, включаючи громадянський обов'язок, солідарність з протестуючими, материнство та професійну службу. Найчастіше згаданою мотивацією жіночої активності було глибоке невдоволення чинною владою. Нарікання громадян виникали через крайню неповагу уряду до прав людини, непропорційне насильство з боку міліції щодо протестуючих, нестримну корупцію та обмежені можливості працевлаштування. Рішення президента відмовитись від торговельної угоди з ЄС широко розглядалося як остання крапка, а не єдина причина суперечливих колективних дій. Ще однією часто названою мотивацією протесту була солідарність із родичами, друзями та колегами, які долучились до кампанії протесту. Більше того, поняття активістського материнства дало потужний стимул для політичної участі, особливо серед жінок з досвідом виховання дітей. Чверть опитаних розглядали свою участь у акції протесту як виконання свого громадянського обов'язку. Крім того, деякі жінки прийшли на Майдан з бажання використати свої професійні навички. Турбота про гендерну рівність в українському суспільстві рідко згадувалась як стимул для початкової участі жінок у Євромайдані. Слід також зазначити, що приблизно дві третини опитаних жінок назвали безліч причин для протесту. Згадані вище мотивації слід розглядати як додаткові, а не як самовиключні [37].

Солідарність з демонстрантами була ще однією з основних причин активізації жінок. Кілька респонденток середнього віку повідомили, що участь їхніх чоловіків в акції протесту вплинула на їх рішення приєднатися до неї.

Навпаки, молодші респондентки, включаючи студенток старших класів та університетів, обговорювали важливість впливу однолітків.

Поняття активістського материнства забезпечило потужну мотивацію протесту серед жінок, які мають власний досвід виховання дітей. Вісімдесят відсотків тих, хто використовував «материнську структуру», щоб пояснити свою протестну поведінку, були мамами. Опираючись на свою соціальну ідентичність як матері та бабусі, жінки висловлювали рішучість захистити своїх дітей та онуків від насильства міліції та забезпечити краще майбутнє для молодших поколінь.

Вплив Євромайдану на статус жінок в українському суспільстві є перспективним та великим напрямком для майбутніх досліджень. Кабінет Міністрів України прийняв державну програму з питань гендерної рівності у грудні 2006 р. Програма подальших заходів була прийнята у вересні 2013 р. Однак діючий уряд не зміг досягти значного прогресу у здійсненні демократичних реформ та забезпеченні впровадження гендерної політики. З призначенням Володимира Гройсмана прем'єр-міністром у квітні 2016 року жінки були призначені очолювати лише два міністерства: Міністерство освіти і науки та Міністерство охорони здоров'я (Лілія Гриневич та Уляна Супрун). Такий розподіл портфелів міністрів, здається, посилює гендерну сегрегацію на ринку праці та відсторонення жінок від ключових позицій влади.

Більше того, активність жінок у відповідь на анексію Росією Криму та жорстокий конфлікт на сході України є плідним напрямком для майбутніх досліджень. Численні повідомлення вказують на те, що конфлікт спричинив зростання громадянського суспільства, зокрема розвиток волонтерського руху. Оскільки Україна зіткнулася з безпрецедентною кризою біженців із понад 1,5 мільйонами внутрішньо переміщених осіб (ВПО), громадські активісти втруtilись, щоб надати допомогу ВПО та компенсувати неефективність та корупцію у державних органах [38]. Окрім того, жінки організовували кампанії

збору коштів для постачання армії продуктами харчування, одягом та медичним обладнанням.

Навіть в загальній атмосфері, яку багато хто вважав надто націоналістичною та ексклюзивістською, феміністки знаходили способи порушити питання емансипації та рівності. Визнаючи переваги постструктуралістських феміністичних теорій свободи волі, які підкреслюють обмеження боротьби за права в існуючих патріархальних дискурсах, членкині та прихильниці Жіночої сотні стверджують, що, проявляючи солідарність, жінки можуть влити старі концепції з новими значеннями. З цієї причини популяризація подій сотні імені Ольги Кобилянської була зосереджена на просвіті громадськості про жіночий та феміністичний рухи в Україні. У той час як класи самооборони для жінок раніше були пов'язані здебільшого з навчанням жінок протистоянню насилию (зґвалтуванню), у цьому новому контексті самооборона стала більш активною та агентурною тілесною та соціальною практикою. Олена Шевченко зазначила, що в Україні ми бачимо цікаву ситуацію, коли жінки перестали бути пасивними послідовниками, і вони настільки обурені цим сексизмом і невидимістю на Майдані, що починають справді масово приєднуватися до ініціативи. Це цікаво, оскільки для більшості з них «фемінізм» – це все ще погане слово, але вони відчують, що не можуть жити в такій несправедливій ситуації. Ось чому ми одна з головних задач – розвивати ініціативу у «поп-фемінізмі» зараз, працювати ширше та навчати людей [39].

Цей підхід типовий для нинішньої ери неформальних неієрархічних низових ініціатив та груп в Україні. Головними дійовими особами у таких групах є молоде покоління, більшість з яких отримали західну освіту в галузі гендерних / феміністичних / критичних досліджень, які більш охоплені делікатними для України проблемами (сексуальність, етнічна приналежність, клас) і для яких жінки не є однорідною групою. Це значний зсув від десятиліть фундаментального фемінізму. Українські феміністичні організації сьогодні

виглядають більш фінансово та ідеологічно незалежними та більше інвестують у роботу у різних секторах.

Протести на Майдані по-різному торкнулися феміністичних груп в Україні. У цьому контексті заслуговує на увагу розпуск організації «Феміністична Офензива», що має тісні зв'язки з Києво-Могилянською академією та раніше була однією з найбільш помітних та активних феміністичних груп в Україні. «Феміністична Офензива» припинила свою діяльність принаймні частково через те, що учасниці мали різні погляди щодо участі в акціях протесту на Майдані як окремі особи та як організація. Кілька відомих членкинь – Парфан, Потарська та інші – перегрупувалися в Жіночу сотню імені Ольги Кобилянської. Подібним чином різні мотивації жінок для участі забивали клин між тими, хто більше відданий відстоюванню національної ідеї, і тими, хто відчував загрозу через зосередженість на самообороні та виключному характері патріотичних протестів. Таким чином, Майдан змусив активісток захисту прав жінок (повторно) замислитися над питанням національної ідентичності у феміністському русі та ролі жінок у формуванні нації (в Україні такі роздуми тривають) і зайняти чітку позицію. Це спричинило розриви між деякими феміністками та деякими жіночими організаціями. Фемінізм в Україні стикається з досить типовими загальносвітовими проблемами (як і будь-який інший соціальний рух) солідарності та взаємної підтримки з боку різних ідеологічних галузей; він різноманітний і не має інклюзивності.

Однак у цьому різноманітті може бути сила. Деякі феміністки стверджують, що Майдан породжував критичні роздуми та продуктивні розмови всередині та поза межами феміністичних організацій про права жінок та демократизацію. Виклик сформулювати та захистити порядок денний групи – та успішно розробити контраргументи щодо редиціалізації дискурсів про жінок та націю – може бути продуктивним для загального жіночого руху. Майдан – з викликами участі жінок, а також реакціями, які спричинило це

включення, – дозволив зробити новий публічний виступ жіночих, і особливо феміністичних рухів. Феміністки скористалися соціальним ажіотажем і підвищеним рівнем громадянської участі, щоб організувати виїзні заходи для феміністичного просвітлення. Різноманітність варіантів участі жінок у заходах підвищення свідомості може допомогти жіночому рухові розширитися в різних контекстах та напрямках.

Через різноманітність форм участі в акціях протесту жінки кидали виклик гендерним стереотипам надзвичайно помітними способами. На визнання цього організатори щорічних премій з питань гендерної рівності навесні 2014 року цитували Жіночу сотню Ольги Кобилянської за боротьбу зі стереотипами, просування жіночого лідерства та просування ідеї гендерної рівності. Під час церемонії нагородження засновниця сотні Марія Берлінська заявила: «Навіть під час революції нам намагалися встановити параметри – куди йти, а куди не йти, що робити, а що – « не жіноче місце ». Але ми чинили опір і обирали власні ролі відповідно до власних переконань, як і слід. Особисто я перейшов шлях від виготовлення бутербродів до стояння на барикадах і транспортування загтблх». На цьому ж заході Катерина Левченко, директорка «Ла Страда Україна» (один із спонсорів премії), наголосила: «Під час цієї революції жінки довели, що їхня роль у суспільстві не є другорядною. . . Підтвердження гендерної рівності є однією з тих трансформацій, яка свідчить про те, що ми рухаємось у правильному напрямку – до розвитку суспільства, держави та прав людини» [40].

Окрім того, слід відзначити, що участь у Майдані стала перетворюючою для жінок на індивідуальному та дуже особистому рівні, надаючи жінкам підвищеної самовпевненості у своїх особистих силах та здібностях (наприклад, залишатися без сну, працювати до виснаження, здійснювати соціальні зміни, встановлювати і досягати цілей, бути частиною успішного соціального руху). Це підвищене самоусвідомлення та самоактуалізація може призвести до того,

що жінки в майбутньому будуть менш терпимі до дискримінації та обмежень своєї автономії.

У більш широкому масштабі протести на Майдані активізували українське громадянське суспільство, і формальні та неформальні зв'язки сформувались між групами активістів, які працюють у різних секторах та на різних рівнях задля пропаганди рівності та прав людини, цінностей, яких, як вважають, бракує в більш широкому контексті Майдану. Учасники описують Майдан як активізовану громадянську ініціативу, самоорганізацію та громадянську ідентичність, усвідомлення цінностей свободи та гідності та переваг низової співпраці – все це корисно для розвитку ідей щодо емансипації та загальнолюдських цінностей в Україні [39]. Справді, з Майдану виникла філософія самоініціативи, особистої відповідальності та антикорупції.

З одного боку, феміністичні та інші групи громадянського суспільства можуть скористатися цим відновленням соціальної свідомості та активності. Як пояснила Дмитрієва, є достатньо підстав сподіватися, що Майдан та його нова парадигма людей, які керують їхнім життям, заохотять більше жінок створювати або вступати до жіночих організацій [39]. Однак ті самі ідеали самостійності та самоактуалізації можна легко використати в неоліберальних програмах і, таким чином, гарно поєднатись з націоналістичними правими. Крім того, хоча українські жінки могли б отримати енергію завдяки своїй активній та ефективній участі у протесті Майдану, все менше свідчить про те, що чоловіків заохочують протистояти патріархату та відкидати його.

Надзвичайно помітні зусилля жінок України під час протестів на Майдані та пов'язаних з ними подій надихнули жінок шукати керівні посади в місцевому та національному уряді та в інших сферах влади. Як описала Марія Дмитрієва: «Суспільство зараз активно бере участь в обговоренні того, хто гідний бути керівником, оскільки є багато жінок, які виявили свою компетентність і сильну волю під час Майдану» [39].

Це є критичним зрушенням для рівності жінок у країні, де спостерігається надзвичайно низький рівень представництва жінок на політичних посадах з моменту національної незалежності в 1991 році. Жінки стають більш політично активними на всіх рівнях, від міських рад до регіональних губернаторств до кабінет українського президента. На національних виборах у травні 2014 року дві жінки балотувалися: лікарка Ольга Богомолець, яка працювала на Майдані, надаючи медичну допомогу постраждалим протестувальникам, та Юлія Тимошенко, колишня прем'єр-міністерка. Гендерні експерти, які брали активну участь у Майдані, працюють з новою владою з метою просування прав жінок та гендерної рівності, а також для документування та пошуку справедливості за порушення прав людини, що сталися під час протестів. Українські феміністки задіяні у багатьох різних заходах з перезавантаження всього механізму держави. Вони наголошують, що важливо пам'ятати про свою гендерну оптику, але не забувати про нагальні завдання. Активістки об'єднані у гендерну стратегічну платформу (у цій галузі задіяна мережа експертів та організацій з питань гендеру), багато беруть участь у інших постконфліктних заходах щодо примирення та є членкинями неурядової комісії з розслідування порушень прав людини під час Майдану.

Пропаганда цінностей рівності та інклюзії, ймовірно, буде складним завданням, оскільки більшість феміністичних активісток погоджуються з тим, що після Майдану «клімат» у країні доволі націоналізований. Крім того, коли українська держава та громадянське суспільство знову об'єднані – через російську агресію – перед політиками та громадськими активістами виникає багато проблем. В сучасній Україні існує величезна адміністративна криза, величезна відсутність керівництва та відсутність програм, особливо у сфері гендерної рівності. У цьому контексті, на жаль, гендерна рівність (і права людини в цілому) навряд чи піднімаються на вершину ієрархії проблем для нової адміністрації. Жіночі організації справді повинні скористатися цими післямайданними можливостями, щоб продовжити імпульс акцій протесту та

сприяти більш яскравому та зрозумілому фемінізму. Це своєрідний заклик до згадуваного раніше «поп-фемінізму», який би сподобався тим, хто не зацікавлений або не натхненний академічним та «фундаментальним» фемінізмом.

На нашу думку, важливо солідаризуватися через різноманітність. Важливо критикувати дискурс, але часто практика і реальність – це різні речі. І його зміна – довгий, важкий шлях. Ця боротьба стає простішою, якщо воювати солідарно і на численних «фронтах». Справді, після Майдану перед українськими феміністками постають багатоманітні завдання. Їм потрібно допомогти жінкам зрозуміти, наскільки суперечки щодо автономії жінок, гендерної рівності та самовизначення, що виникли в результаті протестів на Майдані, стосуються їхнього життя. Вони повинні розробити творчі засоби, щоб привабливо та доступно «упакувати» фемінізм та права жінок. І вони повинні наполягати на тому, щоб права жінок та гендерна рівність не були знову затьмарені довгою тінню націоналізму та побудови національної держави.

РОЗДІЛ IV. ЗНАЧЕННЯ ІНТЕРНЕТ-АКТИВІЗМУ ДЛЯ СУЧАСНОГО ФЕМІНІЗМУ

У 2017 році з хештегом #MeToo звинувачення у сексуальних домаганнях проти голлівудського магната Гарві Вайнштейна перетворилися на те, що українські активісти називають «віртуальним флешмобом», який пропонував феміністичну критику сексуальної безкарності могутніх чоловіків у багатьох сферах життя. Протягом двох тижнів хештег використовували понад 1,7 мільйона жінок (і чоловіків) у вісімдесяти п'яти країнах [14]. Журнал TIME у своїй обкладинці «Людина року» за 2017 рік відзначив жінок, які виступили говорити, представляючи їх як «Тих, які порушили мовчання». Замість того, щоб просто представляти зміну в публічному дискурсі, флешмоб був досить потужним, щоб знищити кар'єри чимало впливових людей у політиці США, кіно та ЗМІ.

За рік до того, влітку 2016 року, жінки в Україні ініціювали власний менший віртуальний флешмоб. У відповідь на публікацію, в якій жінок звинувачують у нападах на них, українська феміністична активістка Настя Мельниченко розпочала розмову у Facebook: «жінок гвалтують не тому, що вони гуляють у коротких сукнях у темних парках, не тому що вони п'ють чи призивно сміються. Ні. Їх гвалтують, бо чоловіки, які це роблять - виродки і гвалтівники» [41]. Кількома днями пізніше Мельниченко розповіла, що вона сама постраждала від сексуальне насильство, починаючи з шести років: «...Я не боюсь говорити. І я не почуваюся винною.... Чи задумувалися чоловіки, як воно: виростати у атмосфері, коли до тебе ставляться як до м'яса? Ти нічого не зробила, але кожне вважає себе в праві тебе трахати і розпоряджатися твоїм тілом. ...Тож нам, жінкам, важливо говорити про наш досвід. Важливо робити його видимим. Будь ласка, говоріть» [42].

Чоловіки, стверджує Мельниченко, відчують право використовувати жіночі тіла, як їм заманеться, не усвідомлюючи, що вони вчиняють сексуальне

наси́льство. Потім активістка закликала жінок (а згодом і чоловіків) розповісти про свій досвід, запустивши хештег #янебоюсьсказати.

Пост Мельниченко поширився в українськомовному та російськомовному сегменті соціальних мереж, і сотні жінок відповіли, поділившись розповідями про сексуальне насильство з боку незнайомців, друзів, партнерів, родичів та переслідування з боку чоловіків-колег та начальників. Не всі підтримували. Обліковий запис Насті Мельниченко на Facebook тимчасово заблокували після численних скарг. Тільки за перші два місяці було 12 282 оригінальних публікації та понад 16 мільйонів переглядів. Важливо зазначити, що не лише гетеросексуальні жінки висловлювались: до розмови долучилася низка гетеросексуальних чоловічих та квір голосів, порушуючи давнє табу на подібні теми.

Важливо задокументувати ці історії, оскільки гендерне насильство у нашому соціумі, в основному, замовчується. Ми аналізуємо цей флешмоб як приклад нового виду феміністичного активізму, який був найбільш помітним в кампанії #MeToo, але яка відбулася в багатьох місцях за останнє десятиліття. Ці феміністичні віртуальні флешмоби не обов'язково є частиною звичайних соціальних рухів, оскільки вони часто недовговічні і можуть траплятися в контекстах, ворожих до фемінізму [21]. Ми розглядаємо потенціал цього виду активізму, здатного трансформувати домінуючі наративи, які звинувачують жінок у сексуальному насиллі щодо них, і кидають виклик обмеженій реакції держави на гендерно обумовлене насильство. Однак, з іншого боку, нові цифрові інформаційні технології – з їх частим вираженням мізогінії або образ – часто підтримують культуру насилля, в якій, зокрема, сексуальне насильство нормалізується.

Ще у Радянському Союзі сформувався патерн – увагу громадськості привертали лише найгрубіші форми сексуального насильства, такі як групові зґвалтування, зґвалтування та серійні вбивства, катування жінок. Радянські новини регулярно повідомляли про такі «справжні зґвалтування», але це робило

невидимими і безпроблемними більш звичні форми сексуального насильства, вчинені однокласниками, у подружній парі, начальниками, родичами чи вчителями. Коли окремі жінки (і чоловіки) намагалися повідомити про такий напад, вони часто зустрічалися з упередженнями суспільства та зневагою жертв. Коли Радянський Союз розпався, правоохоронні органи як в Україні, так і інших пострадянських країнах повідомили про різке зниження темпів зґвалтування, які оскаржуються активістами та соціологами. Наприклад, в Україні опитування ООН показало, що вісім відсотків жінок зазнали сексуального насильства [9, с. 140]. Інші форми насильства здаються ще більш поширеними. Кожна друга жінка в Україні повідомляла про те, що зазнавала сексуальних домагань на роботі [43].

Підсумовуючи, більшість випадків сексуального насилля не сприймалися всерйоз, але розпад Радянського Союзу підірвав будь-яку емансипаційну риторику щодо жінок, а сприйняття жінок як предмету сексуального характеру (об'єктивація) набуло широкого поширення, а акти словесного та сексуального домагання часто виправдовувались за зовнішнім виглядом жінок (віктимблеймінг).

В Україні офіційна реакція на сексуальне насильство залишається недостатньою [9]. У кричущій справі в 2013 році 29-річна жінка повідомила, що її викрадали, били і зґвалтували двоє поліцейських, начальство яких тоді намагалося захистити офіцерів; вони були притягнуті до відповідальності лише після того, як кілька сотень протестуючих увірвались у відділення міліції [44]. На жаль, через сім років історія повторилася – цього разу у Кагарлику [45]. Резонансна справа змусила активістів знову підіймати питання поліцейського насилля, яке переплітається з гендерно обумовленим насиллям.

У 1990-х роках невеликі групи активістів, часто за підтримки Заходу, намагалися підняти питання сексуального насильства через кризові центри, такі La Strada у Києві. У середині 2000-х років у FEMEN з'явився новий вид більш суперечливого активізму – групи, які з'явилися як реакція на проблеми торгівлі

людьми, проституцію та іншими проблеми сексуального насильства, протест яких часто складався із скандальних демонстрацій, химерного вуличного театру, у якому рольова гра імітує фізичні напади, зґвалтування та експлуатацію [17, с. 63-64]. Однак ці активістки стикнулися зі стійким опором, і їхнє послання швидко було заклеймовано як західний фемінізм, щоб маргіналізувати їх від основного суспільства.

Ми провели дискурсний аналіз флешмобу з липня по вересень. Ми прочитали сотні публікацій у Facebook та Twitter з хештегом #янебоюсьсказати, щоб визначити масштаби гендерного насильства, які обговорювались для вивчення варіацій у межах категорій та визначення парадигматичних історій. Ми прослідкували загальні тенденції, що пройшли через тисячі розповідей.

Спільною ниткою, яка з'явилася в цих історіях, були спогади про сексуальне насильство в дитинстві з боку ексгібіціоністів. Після того, як роками не думали про це, кілька жінок згадували ексгібіціоніста, який вештався по шкільному майданчику в очікуванні на школярок. Наприклад, Ольга згадувала, що була свідкою «численних публічних демонстрацій чоловічих статевих органів». Вона стверджувала, що будь-яка дівчина, яка виростала в Радянському Союзі, зазнавала сексуального насильства [42].

Ті, хто висловився, повідомили, що з віком насильство загострювалось. Так, у більшості розповідей згадували домагання від однокласників у школі, які вважались чимось нормальним. Літні табори видавались особливо небезпечними місцями. Одна із жінок описала свій досвід 9-річної дівчинки в радянському піонерському таборі. У неї був вожатий, який, здаючись приємним молодим хлопцем, звик «карати» тих дівчат, які не засинали під час обов'язкового денного сну. Зазвичай він забирав дівчину в кут і сідав їй на коліна, тихо шепочучи їй щось на вухо [42].

Багато з тих, хто писав про насильство у дорослому житті, повідомляли про сексуальні домагання в університеті та на роботі, виявляючи динаміку

економічної залежності та влади, якій важко протистояти, що часто призводить до самозвинувачення, як у пізнішому флешмобі #MeToo. Одна з Facebook-користувачок, Марія, розповіла, що її наставником був шанований професор. Одного разу він запросив її додому до іншого відомого діяча культури, де Марія та професор випили кілька напоїв. Потім професор відвів її в спальню і почав стягати одяг: «Я впала у ступор, я не могла зрозуміти, що відбувається. Водночас я думала, яка я дурна, що прийшла сюди. Я взяла на себе повну відповідальність за те, як я поводитися і що сталося». Другий інцидент стався у навчальному закладі, коли Марія зайшла обговорити свою курсову роботу. Він замкнув двері, вимкнув світло і почав переслідувати її. «Я не могла вимовити жодного слова ... Це було неминуче і заслуговувало на те, що <...> я відчувала себе покірною повією». Ще одна учасниця флешмобу Тетяна розповіла, що секс був вимогою як для отримання, так і для збереження роботи. Коли вона подала заяву на посаду секретаря, її майбутній начальник підвіз її до метро, а потім розстібнув штани, щоб «запечатати угоду». Сексуальні домагання також становили ризик при спробі працювати поза робочим місцем. Так, Анну переслідував урядовець під час вручення документа. Чиновник притиснув її до стіни і поцілував, намагаючись запустити руки в її одяг. Поскаржившись на це своєму начальникові, він відповів, що їй слід було потішатись, що зацікавила такого важливого чоловіка.

У зрілому віці вулиці та інші громадські місця залишались небезпечними, респондентки повідомляли про акти словесного домагання, сексуальної агресії та погроз сексуального насильства. Анастасія згадувала випадок сексуального нападу, коли вона поверталася до своєї машини. Вона виявила, що її притискають до стіни, а троє п'яних хлопців торкаються її, кричачи і сміючись. Катерина мала декілька випадків, коли незнайомець хапав її за руку, талію або стегна. З огляду на те, що у суспільстві звикли звинувачувати жінок у таких домаганнях, жінки намагалися захиститися, змінивши одяг та поведінку. Міла скаржилася на необхідність приховувати волосся та імітувати чоловічу ходу

вночі, щоб уникнути будь-якої асоціації з тим, що вона жінка. По дорозі додому одного вечора вона зіткнулася з чоловіком, який стягнув штани. Міла втекла, думаючи, що цього дня вона не повинна була надягати спідницю. Такі корективи видалися найкращою тактикою у жінок, оскільки органи влади відмовляються допомагати. Наприклад, Анна повідомила, що чоловік схопив її, прикривши рот і намагаючись затягнути у двір. Їй вдалося врятуватися, а її друзі зловили чоловіка і викликали поліцію. Оскільки справжньої «шкоди» від зловмисника не було, поліція припинила справу.

Флешмоб мав позитивний вплив в Україні. Мельниченко стверджує, що флешмоб став частиною триваючого публічного дискурсу в Україні, викликавши низку інших ініціатив, таких як #ЯНеБоюсьДіяти (спрямований проти сексуального домагання в академічних колах та #МаюПравоСказатиНі. Флешмоб послужив натхненням для театральних вистав та фільмів, зокрема книжки ЯНеБоюсьСказати Мельниченко. Саме ця онлайн-акція спонукала активісток все частіше і голосніше закликати ратифікувати Стамбульську конвенцію Ради Європи про насильство проти жінок.

Флешмоб надає докази різноманітності насилля щодо жінок, а також певну динаміку. Історії людей пропонували загальні теми жорстокого поводження з дітьми, зґвалтування підлітків та широко розповсюджених сексуальних домагань на робочому місці та в громадських місцях. З цих відомостей ми дізнаємось, що пізня та пострадянська культура насилля починається з ініціації в дитинстві, зберігається через комплекс звинувачень жертв, ганьблення та мовчання в умовах дуже незначного соціального або правового захисту, а також змушує жінок (і чоловіків) настільки боятися, що вони ще менше здатні чинити опір. Як форма феміністичних дій флешмоб протистояв стигмі, згідно з якою лише деякі форми сексуального насильства розглядаються як реальні (хоча деякі форми, такі як сексуальне насильство в шлюбах та довготривалі стосунки, залишаються стигматизованими). Багато людей у цьому флешмобі вперше виступили, розкриваючи інтимні подробиці

пережитих травм та абсолютної байдужості родичів та правоохоронців. Більше, ніж просто катарсичний простір, виступ вперед та пролиття світла на табуйовану тему давали законність розмові про фізичні прояви сексуального насильства та домагань, які ніколи не були належним чином задокументовані та обговорені. Однак, як і попередні масові мобілізації жінок на Заході, реакція була не зовсім позитивною, і може знадобитися багато часу, щоб повністю зрозуміти наслідки цього явища.

ВИСНОВКИ

В українському суспільстві досі переважають подвійні стандарти щодо гендерних ролей. Очікується, що чоловіки будуть, насамперед, «гаманцями» (або годувальниками). Репродуктивна праця (догляд за дітьми, людьми похилого віку та людьми з обмеженими можливостями, а також утримання домашнього господарства – приготування їжі, прибирання, закупівля їжі тощо) переважно виконується жінками і пояснюється стереотипно як «традиційний обов'язок жінок». Українські жінки є добре освіченими і в цілому беруть активну участь у ринку праці, проте вони виключаються з високих позицій у прийнятті політичних рішень. Україна належить до країн з найнижчим відсотком жінок у топ-політиці – лише 12 відсотків у національному парламенті.

Основні досягнення пов'язані з трудовими правами жінок у військовій галузі. Соціологічні дослідження показують, що Збройні сили України, як і ринок праці загалом, виявляють вертикальну та горизонтальну гендерну сегрегацію. Список бойових посад військовослужбовців був значно розширений, зарахований на військову службу за контрактом: тепер цей список збільшено більш ніж на 100 бойових військових звань. Загалом тема доступу жінок до Збройних Сил стала частиною політичного порядку денного. 6 вересня 2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків під час активної служби у Збройних Силах України та інших військових установах». Закон, зокрема, визначав, що жінки проходять військову службу на рівних з чоловіками підставах, за винятком випадків, визначених законодавством про захист материнства та дитинства, а також забороняє дискримінацію за ознакою статі. Це включає як призов добровольців (на основі контракту), так і призов на військову службу, активну службу, службу в запасі, проходження військової служби в запасі та дотримання правил військового обліку.

Найважливіша зміна виявилася в публічних обговореннях сексуальних домагань в українських університетах. Цей публічний дискурс був натхненний онлайн-кампанією # ЯНеБоюсьСказати, яка стартувала влітку 2016 року. Очевидно, що кампанія – це колективна жіноча акція, яка стартувала з метою привернути увагу до проблеми гендерного насильства загалом та сексуального насилля зокрема. На початку 2019 року студентки Національного університету імені Тараса Шевченка заговорили про те, що співробітник факультету піддається сексуальним домаганням; справа широко обговорювалася як в університеті, так і за його межами, стимулюючи ширшу публічну дискусію щодо сексуальних домагань в університетах України. Також наприкінці 2018 року Національний університет Києво-Могилянська академія став першим українським університетом, який прийняв офіційну політику запобігання та боротьби із сексуальними домаганнями. У січні 2019 року університет створив спеціальний комітет для забезпечення нової політики.

Отже, обговорення табуйованих до того тем у публічному просторі (яким, безумовно, є і соцмережі) призвело до меншої стигматизації розмов про домагання та сексуальне насилля. Більше низових активісток стали підіймати тему гендерно обумовленого насилля на акціях, а також презентувати більше культурних творів, у яких присутня рефлексія на насилля.

Після Революції Гідності суспільні настрої щодо потенціалу жінок у соціальному житті помітно змінилися. Жінки отримують високі оцінки у виборах як надійні лідери та як «протиотрута» корумпованому уряду з багатьох причин. Оскільки жінки працюють переважно у соціальному та державному секторах, вони, як правило, не пов'язані з політико-діловим зв'язком корупції. Їхня політична база влади – у виборців. Нарешті, жінки, які приходять у політику з громадянського суспільства, мають високо розвинені компетенції в галузі лідерства, програмування та реалізації проектів.

Це сприйняття жінок як каталізаторів соціальних та політичних змін підкріплюється позитивними образами жінок на нових посадах під час

революції та на передовій війни. Загалом, представництво жінок у ЗМІ все ще є вкрай дискримінаційним. Проте для поліпшення цієї ситуації все частіше з'являються публічні історії жінок на війні: волонтерок, військовослужбовець, медичних працівниць. Згідно зі змінами до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях жінки стають більш видимими в армії – мати військові звання на рівні з чоловіками, а не воювати, маючи документально посаду кухарки.

Загалом, в українського фемінізму спостерігаємо позитивну динаміку – активні суспільні рухи (протести, включення жінок до політики, інтеграція із заходом) провокують нові дослідження в академічному фемінізмі, який своєю чергою є своєрідним фундаментом і теоретичною основою для низових активісток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Література:

1. Богачевська-Хом'як М. Фемінізм в українській історії // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1982. – №7. – С. 15 – 30.
2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. К., 1995. – 520 с.
3. Кріль К. Наталія Кобринська: Штрихи до портрета // *Радянське літературознавство*. – 1980. – № 6. – С. 47-53.
4. Лівицька М. На грані двох епох. Нью-Йорк: Комітет, 1972. – 355с.
5. Павличко С. Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа? // *Слово і час*. – 1991. – № 6. – С. 10–15.
6. Резолюції українського жіночого конгресу, Станіславів, 23-27 VI, 1934.
7. Українська Жінко! // *Жіноча Доля*. – 1934. – Ч.7. – С. 2.
8. Baumgardner J. Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future. – New York: Farrar, Straus & Giroux, 2000. – 302 p.
9. Gerasymenko G. Gender-based Violence in Ukraine: Issues of Assessment and Policy Response // *Demography and Social Economy*. – 2015. – 3. – P. 138–149.
10. Hokulani A. Feminist Waves, Feminist Generations: Life Stories from the Academy / A. Hokulani, K. Karla, A. Erickson. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007.
11. hooks b. Feminist theory from margin to center. – 186 p.
12. Hrycak O. Gender and the Orange Revolution // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. – 2007. – 23. – P. 152–179.

13. Khromeychuk O. Gender and Nationalism on the Maidan / Khromeychuk. – Stuttgart, 2015. – 129 p. – (Ukraine's Euromaidan).
14. LaMotte S. How #MeToo Could Move from Social Campaign to Social Change. – CNN. – 2017.
15. Phillip S. "NGOs in Ukraine: The Makings of a 'Woman's Space'?" // *Anthropology of East Europe Review*. – 2000. – 18.
16. Rossman S. To Serve Like a Man – Ukraine's Euromaidan and the Questions of Gender, Nationalism and Generational Change. – New York, 2016. – 213 p.
17. Rubchak M. Seeing Pink: Searching for Gender Justice through Opposition in Ukraine // *European Journal of Women's Studies*. – 2012. – 19. – P. 55–72.
18. Snyder R. What Is Third- Wave Feminism? A New Directions Essay // *Journal of Women in Culture and Society*. – 2008. – №34. – C. 175–196.
19. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman, 2015. – 112 p.
20. Zhurzhenko T. Ukrainian Feminism(s): Between Nationalist Myth and Anti-Nationalist Critique // *IWM Working Paper*. – 2001. – Vienna. – 4.
21. Zychowicz J. Two Bad Words: FEMEN & Feminism in Independent Ukraine // *Anthropology of East Europe Review*. – 2011. – 29. – P. 215–227.

Інтернет джерела:

22. <https://www.nps.gov/wori/learn/historyculture/declaration-of-sentiments.htm>
23. <http://archive.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm>
24. <https://www.rapereliefshelter.bc.ca/sites/default/files/imce/The%20Personal%20is%20Political.pdf>
25. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
26. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF#Text>
27. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
28. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>
29. <http://ofenzyva.wordpress.com>
30. <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yak-zminyuvavsya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv>

- 31.<http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/01/02/social-networks-and-socialmedia-in-ukrainian-euromaidan-protests-2/>
- 32.<http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2014>
- 33.<http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti>
- 34.http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/gdn/Szp_ed/Szp_ed_e/Szp_ed_2013_e.html
- 35.https://www.uwf.org.ua/files/20140604104737967428maydan_web.pdf
- 36.<https://www.boell.de/en/2015/04/21/anti-gender-movements-rise>
- 37.<https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/why-women-protest-insights-from-ukraines-euromaidan/A4943759BD4A1CD9F9B17CA0870599BB>
- 38.<http://www.iai.it/en/pubblicazioni/role-women-and-gender-policies-addressing-military-conflict-ukraine>
- 39.<http://krytyka.com.ua/community/blogs/do-8-berezhnyazhinocha-sotnya-abopravo-na-smysly-vidpovid-na-stattyumariyi>
- 40.<http://la-strada.org.ua/ucp mod news list show 450.html>
- 41.<https://www.facebook.com/nastya.melnychenko/posts/10209086494774514>
- 42.<https://www.facebook.com/nastya.melnychenko/posts/10209108320800151>
- 43.<https://www.hrw.org/reports/2003/ukraine0803/8.htm>
- 44.<https://en.interfax.com.ua/news/general/159207.html>
- 45.<https://www.pravda.com.ua/articles/2020/05/25/7253144/>

